

***ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСПІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»***

Навчально-науковий інститут денної освіти

Форма навчання _____ денна _____

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту

Завідувач кафедри _____ Г. П.Скляр
(підпис)

«___» _____ 2021 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

***на тему: «Туристичний потенціал України: стан та перспективи
розвитку»***

зі спеціальності 242 «Туризм»

освітня програма «Туризм» ступеня магістра

Виконавець роботи Маркова Дарина Олександрівна

(підпис, дата)

Науковий керівник к. е. н., доцент Животенко Віталій Олександрович

(підпис, дата)

Полтава – 2021

ЗМІСТ

	Стор.
Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретико-методичні засади дослідження туристичного потенціалу України	
1. 1. Сутність поняття та компонентний склад туристичного потенціалу.....	6
1. 2. Сучасні методичні підходи до оцінювання туристичного потенціалу.....	24
1. 3. Історичні передумови розвитку туризму в Україні.....	32
Розділ 2. Оцінка туристичного потенціалу України	
2. 1. Природні ресурси України як чинник туристичної привабливості.....	43
2. 2. Історико-культурна компонента туристичного потенціалу України.....	50
2. 3. Інфраструктурна компонента туристичного потенціалу України	59
Розділ 3. Перспективи розвитку туристичного потенціалу України	
3. 1. Шляхи забезпечення сталого розвитку туристичного потенціалу.....	69
3. 2. Напрями розвитку туристичної сфери.....	79
Висновки	87
Перелік інформаційних джерел.....	91

ВСТУП

В останні десятиліття сфера туризму і рекреації перетворилась в одну з найбільш прибуткових та розвинутих галузей світового господарства. Вона виконує важливу роль у соціально-економічному розвитку багатьох країн та їх окремих регіонів, забезпечуючи створення додаткових робочих місць та підвищення якості життя місцевого населення. Значення туризму в суспільстві багатогранне: він стимулює розвиток супутніх з туристично-рекреаційною сферою галузей – транспорт, зв'язок, торгівля, виробництво сувенірної продукції, сфера послуг, ресторанне господарство, будівництво тощо. Крім того, туризм є реальним каналом міжкультурної комунікації, сприяє збереженню культурної спадщини та традицій країн і народів, сприяє розвитку їх промислів, відновленню та збереженню культурно-історичних пам'яток.

Туристично-рекреаційна діяльність відіграє важливу роль в економіці країн і регіонів, забезпечуючи раціональне використання і збереження природно-екологічних, культурно-історичних та інформаційно-пізнавальних ресурсів території.

До актуальних питань дослідження і використання рекреаційних ресурсів належить оцінка рекреаційних ресурсів. В оцінці завжди є об'єкт і суб'єкт. Об'єктом в оцінці виступають кількісні і якісні характеристики природних, соціально-економічних та історико-культурних ресурсів в цілому або їх окремих елементів, їх територіальні поєднання, а суб'єктом може виступати рекреаційна галузь, різні ранги ТРС, суспільство у цілому, окремі групи рекреантів, рекреант. Багаторівневість суб'єктів оцінки обумовлює різні підходи до оцінки рекреаційних ресурсів у залежності від того, ведеться вона із позицій відпочиваючого або із позицій організаторів відпочинку. Необхідність в оцінці рекреаційних ресурсів з позицій відпочиваючих здебільшого виникає при необхідності вибору для відпочинку того чи іншого рекреаційного закладу.

Оцінювання туристичного потенціалу країни та її регіонів є першочерговим завданням забезпечення розвитку туристичної галузі та важливою передумовою її планування на національному й регіональному рівнях, оптимізації просторової та господарської організації територіальних туристичних комплексів.

Головною метою кваліфікаційної роботи є: провести аналіз та дати об'єктивну оцінку туристичному потенціалу України, визначити тсан туристичного потенціалу та окреслити основні перспективи розвитку туристичного потенціалу.

Мета дослідження визначає його основні завдання, а саме:

дослідження сутності поняття та компонентного складу туристичного потенціалу;

характеристика сучасних методичних підходів до оцінювання туристичного потенціалу;

дослідити історичні передумови розвитку туризму в Україні;

дати характеристичку природним ресурсам України;

дослідити історико-культурну компоненту туристичного потенціалу України;

дослідити інфраструктурну компоненту туристичного потенціалу України;

визначити шляхи забезпечення сталого розвитку туристичного потенціалу;

окреслити основні напрямки розвитку туристичної сфери.

Предметом дослідження кваліфікаційної роботи є система забезпечення розвитку туристичного потенціалу України її стан та перспективи.

Об'єктом дослідження є туристичний потенціал України.

Структура даної роботи: містить вступ, два розділи, що поділяються на підрозділи, висновки та пропозиції, перелік інформаційних джерел, рисунки та таблиці. Перелік інформаційних джерел поєднує 101 літературне джерело.

У першому розділі «Теоретико-методичні засади дослідження туристичного потенціалу України» розглянуто сутність та компонентний склад туристичного потенціалу, охарактеризовано сучасні методичні підходи до оцінювання туристичного потенціалу, визначено історичні передумови розвитку туризму в Україні.

У другому розділі «Оцінка туристичного потенціалу України» було проведено оцінку природних ресурсів України як чинника туристичної привабливості. Крім того, проаналізовано історико-культурну компоненту туристичного потенціалу України. Також проведено оцінку інфраструктурної компоненти туристичного потенціалу України.

У третьому розділі «Перспективи розвитку туристичного потенціалу України» визначено шляхи забезпечення сталого розвитку туристичного потенціалу. Разом з тим, визначено основні напрями розвитку туристичної сфери.

При написанні кваліфікаційної роботи використовувалися загальнонаукові методи дослідження: метод діалектики, дедукції та індукції та конкретні методи: економічні, економіко-математичні, системного, логічного та порівняльного аналізу, статистичні методи дослідження діяльності підприємства, методи планування і прогнозування.

Інформаційна база дипломної роботи: законодавчі акти, публікації вітчизняних і зарубіжних науковців, підручники та посібники з організації туризму, економіки, стратегічного управління, статистичні збірники та інша документація.

Результати нашого дослідження, що відображені у пропозиціях щодо розвитку туристичного потенціалу України, можуть бути використаними не лише для сфери туризму, а й для інших суміжних галузей.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

1. 1. Сутність поняття та компонентний склад туристичного потенціалу

В останні десятиліття сфера туризму і рекреації перетворилась в одну з найбільш прибуткових та розвинутих галузей світового господарства. Вона виконує важливу роль у соціально-економічному розвитку багатьох країн та їх окремих регіонів, забезпечуючи створення додаткових робочих місць та підвищення якості життя місцевого населення. Значення туризму в суспільстві багатогранне: він стимулює розвиток супутніх з туристично-рекреаційною сферою галузей – транспорт, зв'язок, торгівля, виробництво сувенірної продукції, сфера послуг, ресторанне господарство, будівництво тощо. Крім того, туризм є реальним каналом міжкультурної комунікації, сприяє збереженню культурної спадщини та традицій країн і народів, сприяє розвитку їх промислів, відновленню та збереженню культурно-історичних пам'яток.

Туристично-рекреаційна діяльність відіграє важливу роль в економіці країн і регіонів, забезпечуючи раціональне використання і збереження природно-екологічних, культурно-історичних та інформаційно-пізнавальних ресурсів території.

На підставі дослідження понять «потенціал», «ресурси», «рекреація», «туризм», «рекреант» та «турист», варто перейти до аналізу сутності та сенсу поняття «туристично-рекреаційний потенціал». Вочевидь, що під рекреаційним потенціалом слід розуміти сукупність рекреаційних ресурсів конкретної території на визначену дату, які використовуються або можуть використовуватися для рекреації. Туристичний потенціал підкреслює

приналежність потенціалу до сфери туризму, а рекреаційний потенціал сприяє відновленню сил людини в процесі відпочинку. Так нами розглянуто полеміку поняття туристично-рекреаційний потенціал, дані наведено у таблиці 1. 1. 1.

Таблиця 1. 1. 1

Визначення поняття «туристично-рекреаційний» потенціал
[узагальнено автором]

№ з/п	Визначення	Автор
1	Туристично-рекреаційний потенціал - сукупність пов'язаних з певним об'єктом (територією) природних і рукотворних тіл та явищ, а також умов, можливостей і засобів, придатних для формування туристичного продукту та здійснення відповідних турів, екскурсій, програм.	Дроздов А. В.
2	Туристично-рекреаційний потенціал – це сукупність туристично-рекреаційних ресурсів, їх територіальних поєднань і умов, що сприяють задоволенню потреб населення в туристичній та рекреаційній діяльності.	Шабаліна Н. В.
3	Під туристично-рекреаційним потенціалом території розуміється вся сукупність природних, культурноісторичних, соціально-економічних, геополітичних та інших передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території. Під туристично-рекреаційним потенціалом території розуміється наявність на ній певних унікальних або, принаймні, цікавих не тільки для місцевих жителів об'єктів.	Ніколаєнко Т. В.
4	Туристично-рекреаційним потенціалом території називають відношення між фактичною і гранично можливою чисельністю туристів, яка визначається виходячи з наявності туристично-рекреаційних ресурсів. Туристично-рекреаційний потенціал – це здатність території прийняти певну (граничну) кількість туристів (рекреантів), при якій не відбувається порушення стану природної та екологічної рівноваги	Кусков А. С., Лісікова О. В.
5	Туристично-рекреаційний потенціал – здатність наявних туристично-рекреаційних ресурсів регіону приносити доходи різним економічним суб'єктам у певний період часу.	Козирев В. М.
6	Туристично-рекреаційний потенціал – сукупність якісних та кількісних характеристик природних, історико-культурних та інших ресурсів території, а також її туристичної інфраструктури, що впливають на розвиток туризму та рекреації.	Гуляєв В. Г., Селіванов І. А.
7	Сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним потенціалів регіону, які використовуються в туристичній діяльності, а також нових, сформованих у процесі цієї діяльності та використовуваних чинників виробництва регіону	Севастьянова С. А.

Як свідчать дані наведені у таблиці 1. 1. 1, майже всі автори наукових

праць вважають потенціал сукупністю взаємопов'язаних ресурсів, необхідних для досягнення певних цілей.

Рекреаційні ресурси – основа формування рекреаційно-ресурсного потенціалу. Теоретичні аспекти поняття «рекреаційний потенціал» висвітлені в роботах М. С. Мироненко, І. Т. Твердохлебова, Я. К. Трушиньша, В. М. Шумського, М. С. Нудельмана, О. І. Шаблія, та інших авторів. При цьому в одних випадках дане поняття розглядається як сукупність усіх передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території, в інших – як максимальна продуктивна спроможність рекреаційних ресурсів, котра виражається кількістю рекреаційного ефекту, який можна отримати, або їх пропускнуою спроможністю, тобто спроможність рекреаційних ресурсів до відновлення і витримування певних рекреаційних навантажень із урахуванням екологічних критеріїв.

Дискусійним є співвідношення понять «рекреаційні ресурси» та «умови рекреаційної діяльності». Умови рекреаційної діяльності – поняття більш широке, ніж рекреаційні ресурси. Умовами є компоненти і властивості середовища, що дозволяють (або навпаки обмежують) здійснення рекреаційної діяльності, не приймаючи у рекреаційній діяльності безпосередньої участі. Рекреаційні ресурси, навпаки, включають ті властивості і елементи середовища, які безпосередньо приймають участь в організації рекреаційної діяльності і є її основою. Для кожного з видів рекреаційної діяльності необхідним є певне сполучення рекреаційних ресурсів, які повинні мати відповідні кількісні та якісні характеристики. Особливістю рекреаційної діяльності є також те, що одній й ті самі елементи середовища для різних видів рекреаційної діяльності можуть виступати і як умови і як ресурси.

Різноманітність рекреаційних ресурсів потребує їх виділення в окремі групи, вирішувати цю складну проблему в географії покликані класифікації. Єдиної загальновизнаної класифікації рекреаційних ресурсів не розроблено, більшість із існуючих класифікацій, представлених різними авторами в різні

часи, можна поділити на два основні різновиди в залежності від того, під яким кутом зору розглядаються в них рекреаційні ресурси:

1. Класифікації, в основі яких лежать уявлення про походження рекреаційних ресурсів, тобто генетичний підхід.
2. Класифікації, в яких рекреаційні ресурси поділяються за використанням у залежності від певних видів рекреаційної діяльності, тобто класифікації, в яких використовується ситуаційний підхід.

Найбільшого розповсюдження набув перший вид класифікацій, він є традиційним, більш ґрунтовним, практично-орієнтованим. Аналіз наукових публікацій на цю тематику доводить, що здебільшого автори пропонують за походженням виділяти два чи три види рекреаційних ресурсів. Так, найчастіше як рекреаційні ресурси розглядаються окремі компоненти географічного середовища, зокрема два їх типи: природні й культурно-історичні ресурси; три види рекреаційних ресурсів виділяє більша кількість дослідників, причому класифікації виглядають таким чином:

- природні – природно-технічні (антропогенні) – соціально-економічні;
- природні – історико-культурні – соціально-економічні.

Також існують наукові дослідження, в яких домінує тільки один вид рекреаційних ресурсів. Другий вид класифікацій є менш поширеним. Він заснований на розподілі рекреаційних ресурсів у залежності від використання для різних форм рекреаційної діяльності. У залежності від цих форм, різні автори пропонують і в більшості випадків окремо розглядають: туристські, лікувальні ресурси та ресурси відпочинку. Слід зазначити, що визначення туристських ресурсів і ресурсів відпочинку не відрізняються від визначення рекреаційних ресурсів, хоча поняття туризму і відпочинку досить чітко розгалужені. Таким чином, можна визначити, що ресурси відпочинку, згідно з такими викладками, – це частина рекреаційних ресурсів, яка розміщується територіально поблизу населених пунктів чи в їх межах і покликана задовольняти потреби населення в короткочасній рекреації – відпочинку.

Ресурси туризму мають ширшу просторову орієнтацію. В останні роки в роботах багатьох авторів став фігурувати термін «туристсько-рекреаційні ресурси». Причому використовується він з двох різних позицій. Більшість авторів вважають, що туризм є головною складовою рекреації і фактично поглинув інші її форми, підтверджуючи це законодавством України «Про туризм». З іншого боку, деякі автори (Жученко В.В., Гудима М.) таким чином намагаються показати, що туристські ресурси є лише складовою частиною рекреаційних ресурсів. Використання другого типу класифікацій є цікавим, але практично обмеженим, оскільки в реальному житті дуже важко розрізнити ресурси, які мають бути задіяні окремо лише для відпочинку, туризму або лікування. Узагальнюючи вище викладене можна дати таке визначення рекреаційних ресурсів. Рекреаційні ресурси – це об’єкти і явища природного й антропогенного походження, які мають сприятливі кількісні та якісні характеристики і використовуються або можуть бути використані для організації рекреаційної діяльності.

До актуальних питань дослідження і використання рекреаційних ресурсів належить оцінка рекреаційних ресурсів. В оцінці завжди є об’єкт і суб’єкт. Об’єктом в оцінці виступають кількісні і якісні характеристики природних, соціально-економічних та історико-культурних ресурсів в цілому або їх окремих елементів, їх територіальні поєднання, а суб’єктом може виступати рекреаційна галузь, різні ранги ТРС, суспільство у цілому, окремі групи рекреантів, рекреант. Багаторівневність суб’єктів оцінки обумовлює різні підходи до оцінки рекреаційних ресурсів у залежності від того, ведеться вона із позицій відпочиваючого або із позицій організаторів відпочинку. Необхідність в оцінці рекреаційних ресурсів з позицій відпочиваючих здебільшого виникає при необхідності вибору для відпочинку того чи іншого рекреаційного закладу.

Оцінка з позицій організатора відпочинку зазвичай пов’язана з проектуванням нових рекреаційних об’єктів, реконструкцією вже існуючих, раціоналізацією використання наявних рекреаційних ресурсів. При цьому

оцінювання здійснюється на достатньо тривалу перспективу: 10 – 20 років і більше. При цьому об'єктами оцінки можуть виступати рекреаційні об'єкти різного рангу, від одного підприємства до рекреаційних регіонів і зон. Під оцінюванням рекреаційних ресурсів розуміють процедуру визначення якостей певного рекреаційного об'єкта відповідно до способу його використання для задоволення потреб суспільства, галузі, закладу або рекреанта – тобто суб'єктів рекреації різного рангу. Предметом оцінки є взаємозв'язки об'єкта і суб'єкта оцінки. Оцінюванню притаманні багатокритеріальність, неоднозначність, історизм, ієрархічність та суб'єктно-об'єктний характер. Для здійснення оцінки рекреаційних ресурсів найбільшого розповсюдження отримав метод бальних оцінок.

Основні етапи оцінки рекреаційних ресурсів:

1. Визначення мети і завдань дослідження. При проведенні оцінки необхідно визначити об'єкт і суб'єкт оцінки, їх ранги, а також конкретні види рекреаційної діяльності на оцінюваних об'єктах, оскільки кожне заняття і кожна категорія рекреантів висувають власні вимоги до відповідних груп рекреаційних ресурсів.

2. Відбір показників, які враховуються при оцінці. Необхідно виявити вимоги, які пред'являє суб'єкт до об'єкта, і на їх основі визначити необхідні властивості й показники, за якими ці властивості слід оцінювати.

3. Розробка оціночних шкал для окремих показників. Практично розробка шкали оцінок зводиться до вибору числа оціночних щаблів, установлення інтервалів між ними і розбивки за цими інтервалами шкали вимірювань. Для оцінки окремих показників найчастіше використовуються 3- і 4- бальні (три- і чотиріступінні) шкали, іноді й більше. При визначенні інтервалів оціночних шкал у кожному конкретному випадку використовуються як лінійні, так і нелінійні залежності між вимірюванням та оцінкою, а також рівні й нерівні інтервали.

4. Отримання часткових оцінок. Отримання часткових оцінок зводиться

до переводу за розробленим оціночним шкалам виміряних показників в оцінки.

5. Отримання загальних інтегральних оцінок. При розробці інтегральних шкал можливе використання різних способів об'єднання окремих оцінок, але частіше за все використовується складання балів. Такий спосіб переважно використовується при оцінках, коли кожен об'єкт оцінюється за рядом ознак, а потім вводиться загальний бал для міркувань щодо придатності даного ресурсу, об'єкта обраній меті. Іноді для об'єднання окремих оцінок використовують перемноження.

При більш складних зв'язках суб'єкта й об'єкта слід використовувати перемноження, при більш простих – підсумовування. Вага всіх оцінюваних компонентів при інтегральних оцінках приймається рівною одиниці, або їх враховують з введенням коефіцієнтів значимості оцінок окремих показників. Отримані інтегральні оцінки можуть мати різні форми вираження: словесні оцінки (типу слабкий – середній – потужний, високий – середній – низький, непридатний – слабо придатний – придатний, помірний – посередній – високий), цифрові (категорії I, II, III, бали, ранги, рейтинги).

6. Аналіз отриманих результатів. Склались такі основні типи оцінки рекреаційних ресурсів: медико-біологічний, технологічний і психологоестетичний, економічний. Медико-біологічна оцінка відображає вплив природних факторів на організм людини. Головним об'єктом оцінки виступають кліматичні ресурси, які найбільше впливають на самопочуття та здоров'я людини. Розроблено ряд методик, які дозволяють оцінити вплив комплексу кліматичних факторів на стан організму людини. Технологічна оцінка передбачає визначення можливого ступеню взаємодії природного середовища і людини для здійснення рекреаційної діяльності. При технологічному типі оцінки суб'єктом здебільшого є рекреаційна галузь, а оцінці підлягають придатність території для певного типу рекреаційних занять та можливість її інженерно-будівельного освоєння. Психолого-естетична оцінка, її поява, викликана об'єктивною закономірністю тяжіння рекреантів до

території які мають найбільшу естетичні цінність. При її проведенні визначається емоційна дія природного ландшафту або його компонентів, іноді окремих історико-культурних об'єктів на рекреанта. Естетична оцінка природних ландшафтів, в більшій мірі залежить від стану суб'єкта, його приналежності к певним віковим, соціальним, етнічним групам, залежить від конкретного в даний момент психоемоційного стану суб'єкта оцінки, від того пересувається він пішки або автомобілем. Методика такої оцінки постійно вдосконалюється.

Завдання економічної оцінки – відобразити той народногосподарський ефект, який дають суспільству рекреаційні ресурси за певний період їх експлуатації. Здебільшого економічну оцінку застосовують для визначення економічної цінності природних рекреаційних ресурсів, народногосподарський ефект від яких можна виміряти: для мінеральних вод, грязей, озокериту, лісу, поверхневих вод, природних національних парків.

На сьогодні більш розробленими є такі методи економічної оцінки рекреаційних ресурсів:

- 1) витратний – передбачає оцінку по витратах на освоєння ресурсів;
- 2) рентний – за результатами їх експлуатації. У практиці рекреаційного господарювання застосовуються три види платежів:

платежі за використання природних рекреаційних ресурсів;
відрахування за понаднормативне їх використання і за користування загальною інфраструктурою;

штрафні санкції, які накладаються безпосередньо на керівників закладів відпочинку за невиконання ними встановлених вимог щодо організацій та ведення рекреаційного господарства.

- 3) визначення економічного ефекту від рекреаційно-туристського оздоровлення.

Рекреаційні ресурси природного походження: кліматичні, гідрологічні, геоморфологічні, біологічні, об'єкти природно-заповідного фонду. Методи

оцінки природних рекреаційних ресурсів. Особливості розміщення й використання у світі та Україні.

Природні рекреаційні ресурси – природні та природно-технічні геосистеми, природні об’єкти, явища і процеси, що мають необхідні якісні й кількісні параметри для організації рекреаційної діяльності. За об’єктивними ознаками, до природних рекреаційних ресурсів належать кліматичні, бальнеологічні ресурси й лікувальні речовини (лікувальні мінеральні води, грязі, озокерит), водні (річкові системи, природні водойми, морські акваторії), пляжні, ресурси рельєфу (певні форми рельєфу, в тому числі печери), біологічні (рослинний і тваринний світ) та природні пейзажі та краєвиди. У цій групі виділяється окрема підгрупа природно-антропогенних ресурсів, це – геосистеми, до складу яких входять як природні, так і штучно створені (антропогенні) об’єкти: штучні пляжі, об’єкти природнозаповідного фонду, штучні водойми. Особливістю природних і природно-антропогенних рекреаційних ресурсів є те, що вони не можуть ані сприйматися, ані використовуватися окремо, бо не можуть бути роз’єднані. Реально вони утворюють один синтетичний тип. Тому доцільним при характеристиці і оцінці такого типу ресурсів є визначати за об’єкт дослідження територіальні співвідношення відповідних компонентів.

Рекреаційно-ресурсний потенціал – сукупність природних, історикокультурних та соціально-економічних умов організації рекреаційної діяльності на певній території. Основою формування рекреаційно-ресурсного потенціалу виступають рекреаційні ресурси, рис. 1. 1. 1

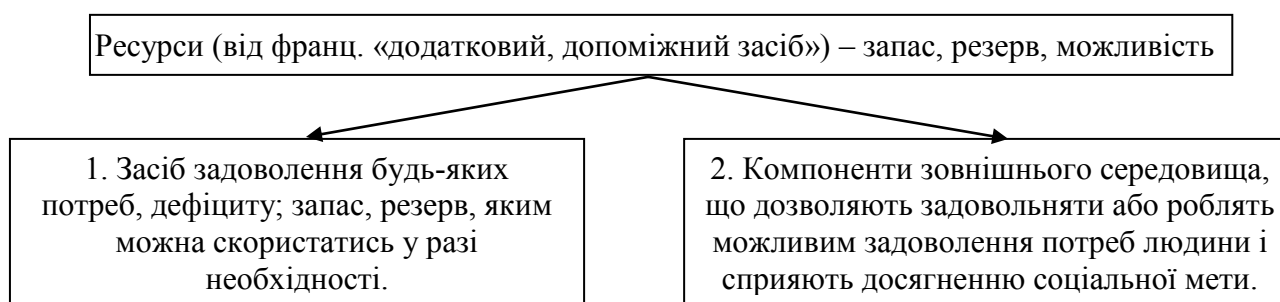

Рис. 1. 1. 1. Сутність поняття ресурси [згруповано автором]

Ресурсна проблематика досить докладно і в той же час неоднозначно висвітлена в науковій літературі, через що існує значний масив визначень поняття «рекреаційні ресурси».

Складність визначення поняття рекреаційних ресурсів залежить від декількох чинників:

1. Рекреаційні ресурси – це категорія історична, бо в залежності від зміни певних історичних умов відбувається поява нових видів рекреаційної діяльності, що в свою чергу призводить до змін уявлень як про необхідний обсяг використовуваних ресурсів, так і про їх якісний склад.

2. Поняття рекреаційних ресурсів залежить від рівня організації рекреаційної діяльності й від того, здійснюється вона в межах одного рекреаційного підприємства, рекреаційного району чи рекреаційної галузі в цілому.

3. Визначення рекреаційних ресурсів ускладнюється різноякісністю й різним генезисом ресурсів.

Науковці трактують рекреаційні ресурси досить по-різному, називаючи як такі: окремі елементи середовища; геосистеми та їх елементи; певні даності (природні, господарські, історичні); комплекси та їх елементи (природні, природно-технічні, соціально-економічні); процеси; складові загальних ресурсів (природних, культурних, соціально-економічних); об'єкти і явища тощо.

Кліматичні ресурси – це невичерпні природні ресурси, що включають сонячну енергію, вологість та енергію вітру. Клімат – головний природний компонент, який визначає можливості розвитку рекреаційної діяльності на певній території, її просторову і змістовну організацію. Клімат є одним із активних факторів при виборі території для рекреаційного освоєння, і тому оцінка кліматичних умов – важлива складова частиною комплексної рекреаційної оцінки. Під кліматом розуміють стан нижнього шару атмосфери протягом тривалого проміжку часу. Уявлення про клімат базуються на

пересічних значеннях окремих метеорологічних характеристик (атмосферного тиску, температури і вологості повітря, режиму вітру, хмарності, опадів), властивих для певної території протягом багаторічного періоду, а також на даних математичного аналізу повторюваності цих характеристик. На основі загальних відомостей географічною наукою розроблено загальне кліматичне районування Землі, за яким виділяють сім кліматичних зон (поясів): арктичну, антарктичну, зони помірних і тропічних широт (в обох півкулях) та екваторіальну. Крім того розрізняють перехідні кліматичні зони: субарктичну (субантарктичну), субтропічні та субекваторіальні. У межах кліматичних зон виділяються кліматичні області й під області. Усі ці зони достатньо вивчені і вичерпно описані кліматологією. З точки зору організації рекреаційної діяльності можна зауважити, що основна кількість рекреаційних місцевостей зосереджена в тропічних і субтропічних кліматичних поясах. Рекреаційні кліматичні ресурси визначають за комплексними показниками, які відображають зв'язок метеорологічних умов та самопочуття людини. Ці показники дають уявлення про сутність сприятливості клімату, умови проведення відпочинку, лікування і окремих видів туризму. Найбільший вплив клімату виявляється через реакцію людини на погоду. Результатом оцінок клімату для цілей рекреації є визначення тривалості сприятливих періодів для організму людини, можливостей для здійснення різних рекреаційних занять і, відповідно, для організації рекреаційних закладів, формування рекреаційних територій для короткочасного і тривалого відпочинку.

Україна належить до держав зі сприятливими погодними умовами для літніх видів рекреації. Тривалість сприятливого періоду для їх розвитку в середньому змінюється від 105 днів на півночі до 180 – на південному узбережжі Криму. Отже, комфортні погодні умови для розвитку літніх видів відпочинку, туризму існують не тільки влітку, але й на початку осені й у другій половині весни. Тривалість сприятливого періоду для зимових видів рекреації змінюється від 20 – 26 днів на півдні до 40 і більше днів на півночі та

північному сході. Для зимових видів відпочинку найсприятливіші умови – на гірських масивах Полонинського, Верховинського та Чорногорського хребтів Українських Карпат, де період занять гірськолижними видами відпочинку та спорту триває 90 – 100 днів. Природні лікувальні (курортні) ресурси мають обмежене поширення або невеликі запаси у місцевостях із особливо сприятливими і ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. До них належать: мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти й комплекси з сприятливими для лікування кліматичними умовами.

Курорт – (нім. Kurort – лікувальна місцевість) – місцевість, що має природні лікувальні фактори та необхідні умови використання їх із лікувально-профілактичною метою. Курорт, окрім природних лікувальних ресурсів повинен мати спеціальне обладнання для раціонального застосування курортних ресурсів (бурові свердловини, пункти грязьодобування, лікувальні пляжі, теренкури тощо) і рекреаційні заклади, передбачає також наявність культурно-освітніх, спортивних, торгівельних та інших установ, а також транспорту, доступність та інші умови необхідні для забезпечення нормальної життєдіяльності, відпочинку, лікування та оздоровлення. За характером природних лікувальних ресурсів курорти поділяються на три групи: кліматичні, бальнеологічні й грязьові. На бальнеологічному курорті як головний лікувальний фактор використовуються природні мінеральні води. Інший тип курортів – грязьові – прив'язаний до родовищ лікувальних грязей (пелоїдів). Кліматичні курорти як основний лікувальний фактор використовують особливості мікроклімату певної території. Курорти, на яких використовують одразу кілька лікувальних факторів, утворюють перехідні типи й відповідно називаються бальнеокліматичними, кліматобальнеогрязевими, бальнеогрязьовими тощо.

Рекреаційні ресурси рельєфу. Рельєф – сукупність нерівностей (форм)

земної поверхні, що утворюються на межі літосфери з атмосферою та гідросферою. Здебільшого рельєф розглядається як умова розвитку або, навпаки, обмеження рекреаційної діяльності, з точки зору рекреаційного ресурсу він має значення для організації активних видів рекреації (гірськолижний туризм, пішохідний туризм, альпінізм, скелелазіння), урізноманітнення ландшафтної структури і, відповідно, пейзажного розмаїття певної території. При оцінці рельєфу використовують такі його характеристики як панорамність, мальовничість, крутизна схилів. Частиною ресурсів рельєфу виступають вже визначені спелеологічні ресурси, їх використання в практиці санаторно-курортного лікування було розглянуто вище. Печери та порожнини, доступні для огляду, мають і пізнавальне значення, використовуються для організації екскурсій і окремого спеціалізованого виду спортивного туризму – спелеологічного туризму. Рельєф України переважно (95 %) рівнинний і тільки 5 % припадає на гірські території Українських Карпат і Кримських гір. В організації рекреаційної діяльності досить активно використовуються гірські території країни. Так, у Карпатах активно розвивається пішохідний і гірськолижний туризм і діють сучасні його центри: Буковель, Славське, Ворохта, Яремча, Косів та ін. Гірські території Криму здавна використовуються для організації пішохідного, спелеологічного туризму, скелелазіння. Ресурси для розвитку спелеологічного туризму в Україні є в Гірсько-Кримській, Подільсько-Буковинській та Передгірно-Кримській карстових областях. Ресурси живої природи (рослинні й тваринні), що сприяють лікуванню, оздоровленню, задоволенню духовних потреб людини та організації окремих видів рекреаційних занять, прийнято називати біотичними або біологічними. Значення рослинних ресурсів для розвитку рекреації досить високе, вони є одним із найважливіших компонентів природи, який визначає загальний вигляд території, задовольняє естетичні потреби, прагнення людини відчувати єднання з природою, зміну обстановки, оточуючого середовища, та дозволяє заняття добуваторськими видами рекреації. Провідна роль у задоволенні рекреаційних

потреб належить лісам, найбільшу привабливість мають сухі, світлі ліси зі значним розмаїттям видового складу та багаторусні ліси зі складним породним складом. Лісові території використовуються для прогулянок, пікніків. На другому місці серед усіх типів рослинності – лісостеп, савани й рідколісся. Значення для добувateľських видів рекреації має розповсюдження промислових і лікарських рослин.

Рекреаційні ліси — це один із компонентів природних рекреаційних ресурсів, що є невід'ємною частиною лісових екосистем, призначеною для задоволення потреб населення у лікуванні, відпочинку й туризмі. До власне рекреаційних лісів належать зелені зони міст і приміських територій (в основному сквери, сади, парки, лісопарки, дендропарки), ліси лікувально-оздоровчих закладів (т.зв. курортні ліси). Крім того, рекреаційні функції здійснюють спеціальні зони природоохоронних об'єктів, ліси вздовж туристських маршрутів, автомобільних шляхів, а також водоохоронні, ґрунтозахисні, експлуатаційні ліси державного лісового фонду тощо. Основними характеристиками рекреаційних лісів, які визначають їх цінність і придатність до використання, є структура і склад деревостану, наявність підліску, корисних видів рослин і грибів, стійкість до рекреаційних навантажень і ступінь порушення (рекреаційна дигресія), наявність елементів рекреаційного благоустрою (організовані площадки для стоянки й розпалення вогнищ, оглядові майданчики). Тваринний світ – сукупність усіх особин тварин різних видів, які постійно або тимчасово мешкають у межах будь-якої території чи акваторії. Для рекреаційної діяльності тваринний світ здебільшого виступає як фон певної території, а також як ресурси для розвитку мисливства. Біологічними ресурсами для пізнавальних видів рекреації, зокрема екологічного туризму, виступають рідкі, ендемічні та реліктові рослини і тварини. Болотні угіддя здебільшого представляють інтерес для рекреації з точки зору добувateľських і промислових видів рекреаційних занять, оскільки є середовищем життя мисливської фауни та флори – ягоди, гриби, дикоростучі

лікарські рослини. В Україні середня лісистість території (визначається відношенням укритої лісом площі до загальної площі) становить 14,2 %, при цьому розміщення лісів у всій Україні нерівномірне, що пов'язано як із особливостями природних умов, так і з господарською діяльністю людини протягом тривалого історичного періоду, внаслідок чого в Українських Карпатах ліси займають 40,5% загальної території, у Криму – 32%, у зоні мішаних лісів – 26,1%, у лісостепу – 12,2%, у степу – 3,8%. Переважаючими породами є хвойні та листяні. Площа болотних угідь в Україні становить понад 1 млн. га. Деякі з них належать до об'єктів, що підлягають охороні. Мисливська фауна доволі багата й різноманітна, представлена ссавцями й авіафауною, проте мисливство є суворо контрольованим видом рекреації і можливе виключно в певні сезони і на конкретних територіях (мисливські угіддя, площа яких в Україні становить - 47341,4 тис. га). Флора України багата на лікарські рослини та їстівні гриби. Унікальність, збереженість, екологічний стан, естетична й пізнавальна цінність особливо охоронюваних природних об'єктів і територій обумовлює їх високу цінність для організації рекреаційної діяльності, що дозволяє розглядати їх як найважливішу складову природних рекреаційних ресурсів. Слід зауважити, що саме поняття природно-заповідний фонд (ПЗФ) як сукупність охоронюваних державою природних територій притаманне практиці природоохоронної діяльності України, в інших державах склад, структура, мета створення, дозволені види використання особливо охоронюваних природних територій і об'єктів будуть відрізнятися. Розглянемо об'єкти природно-заповідного фонду як частину рекреаційних ресурсів на прикладі ПЗФ України. Природно-заповідний фонд включає ділянки гео- і акваторії, окремі об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного та рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу, забезпечення моніторингу довкілля. Усі об'єкти природно-заповідного фонду, за винятком природних заповідників, поряд із природоохоронними, науково-

дослідними та моніторинговими цілями, використовуються в оздоровчих, освітньовиховних та рекреаційних цілях, для організації мисливства і рибальства. Рекреаційна діяльність на природно-заповідних територіях приурочена до відповідних функціональних зон і ведеться з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів і регулюється «Положенням про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природнозаповідного фонду України».

Історико-культурні рекреаційні ресурси – це історичні особливості, об'єкти та явища матеріальної і духовної культури, які були створені в процесі історичного розвитку і створюються в сучасних умовах, певної території і можуть бути використані для задоволення духовних, пізнавальних та інтелектуальних рекреаційних потреб. Класифікувати історико-культурні ресурси можна за декількома ознаками:

- за генезисом: матеріальні і духовні;
- за рухомістю: рухомі й нерухомі.

Матеріальні охоплюють сукупність засобів виробництва й інших матеріальних цінностей суспільства на кожній історичній стадії його розвитку, а духовні – сукупність досягнень суспільства в освіті, науці, мистецтві, літературі, в організації державного й суспільного життя, у праці й побуті. Фактично не вся спадщина минулого належить до історикокультурних рекреаційних ресурсів: до них прийнято зараховувати тільки ті культурно-історичні об'єкти, які науковими методами досліджені й оцінені як такі, що мають суспільне значення й можуть бути використані при існуючих технічних і матеріальних можливостях для задоволення рекреаційної потреби деякої великої кількості людей протягом певного часу. Серед культурно-історичних об'єктів провідна роль належить пам'яткам історії й культури, які відрізняються найбільшою привабливістю й на цій основі служать головним засобом задоволення культурнопізнавальних потреб. Пам'ятками історії й культури є спорудження, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з історичними подіями в

житті народу, з розвитком суспільства й держави, добутку матеріальної й духовної творчості, що представляють історичну, наукову, художню або іншу культурну цінність. Наукова класифікація пам'яток відбиває сформований порядок і форми державного обліку цього виду ресурсів, потреби практики й має на увазі специфіку кожного виду. Залежно від їхніх основних ознак пам'ятки історії й культури підрозділяються на п'ять основних видів: історії, археології, містобудування й архітектури, мистецтва, документальні пам'ятки. Розглянемо найбільш типові об'єкти по кожному виду пам'яток. Так, до пам'яток історії можуть бути віднесені будівлі/споруди, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства й держави, революційним рухом, визвольним рухом, війнами, а також із розвитком науки й техніки, культури й побуту народу, з життям видатних політичних, державних діячів, народних героїв, діячів науки, літератури й мистецтва.

Пам'ятки археології – це городища, кургани древніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, древні місця поховань, кам'яні статуї, наскельні зображення, стародавні предмети, ділянки історико-культурного шару древніх населених пунктів. Найбільш характерні для пам'яток містобудування й архітектури наступні об'єкти: архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки древнього планування й забудови міст та інших населених пунктів, спорудження цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, а також пов'язані з ними добутки монументального та садово-паркового мистецтва. До пам'яток мистецтва належать добутки монументального, образотворчого, декоративно-прикладного й інших видів мистецтва.

Документальні пам'ятки – це акти органів державної влади й органів державного керування інші письмові й графічні документи, кінофотодокументи й звукозаписи, а також древні й інші рукописи й архіви, записи фольклору й музики, рідкі друковані видання. Групу нерухомих історико-культурних

ресурсів складають пам'ятки історії, містобудування й архітектури, археології й монументального мистецтва, інші спорудження, у тому числі й ті пам'ятки мистецтва, які становлять невід'ємну частину архітектури. З позицій пізнавально-культурної рекреації важлива та обставина, що об'єкти цієї групи являють собою самостійні одиночні або групові утворення. До групи рухомих історико-культурних ресурсів належать пам'ятки мистецтва, археологічні знахідки, мінералогічні, ботанічні й зоологічні колекції, документальні пам'ятки й інші речі, предмети й документи, які можна легко переміщати. Споживання рекреаційних ресурсів цієї групи пов'язане з відвідуванням музеїв, бібліотек і архівів, де вони звичайно концентруються. Окрім вище розглянутих видів історико-культурних ресурсів деякі автори справедливо визначають ще й категорії подієвих ресурсів, етнографічних ресурсів, біографо-соціальних ресурсів. Так, категорія подієвих ресурсів стала виділятися порівняно недавно, поряд із формуванням цього спеціалізованого виду туризму, зростанням кількості різного роду культурних подій, які мають ярко виражений рекреаційний – пізнавальний, розважальний, відпочинковий характер. Тому ця категорія ресурсів ще є недостатньо дослідженою і розвиненою. У загальному сенсі до подієвих ресурсів належать масові заходи культурнорозважального характеру: карнавали, конкурси, фестивалі, ралі, виступи відомих музичних і театральних колективів, різноманітні свята, наприклад Дні міст, ярмарки й т. ін.

Етнографічні ресурси – традиційна складова історико-культурного потенціалу, проте останнім часом стала відігравати більш важливу роль унаслідок підвищення національної свідомості суспільства, введення спеціалізованих освітніх програм у загальноосвітніх навчальних закладах. До етнографічних ресурсів, як уже зазначалося вище, входять різноманітні групи ресурсів, які в цілому утворюють єдину тканину неповторної самобутності й національного колориту. До таких ресурсів належать традиції, обряди, свята, народні промисли, національну кухню, традиційні житла, одяг, танці тощо.

Біографо-соціальні ресурси – специфічна складова історикокультурних

ресурсів (категорії «пам'ятки історії»), яка об'єднує об'єкти та місцевості, пов'язані з певним життєвим циклом (епізодом) тієї чи іншої видатної особи [народження, діяльність, перебування, смерть (загибель), поховання]. - До історико-культурних рекреаційних ресурсів також належать і культурні установи, які задовольняють відповідні рекреаційні потреби як місцевих рекреантів так і туристів, а саме музеї, картинні галереї, виставкові зали, які спеціалізуються на збереженні, демонстрації і пропаганді витворів мистецтва, науки, техніки та ін.; театри, кіноконцертні зали; філармонії; планетарії; цирки та ін. Музей – постійно діюча некомерційна установа культури, яка створена для збереження, вивчення і публічного представлення музейних предметів і музейних колекцій. Виділяються наступні групи музеїв: художні, мистецтвознавчі, літературні, архітектурні, природничо-наукові, технічні, галузеві, комплексні.

1. 2. Сучасні методичні підходи до оцінювання туристичного потенціалу

Оцінювання туристичного потенціалу країни та її регіонів є першочерговим завданням забезпечення розвитку туристичної галузі та важливою передумовою її планування на національному й регіональному рівнях, оптимізації просторової та господарської організації територіальних туристичних комплексів. Без даних об'єктивної оцінки туристичного потенціалу виникають складності залучення інвесторів, які допоможуть щодо модернізації інфраструктури туристичної та курортно-рекреаційної галузі. Тематиці дослідження оцінювання туристичного (рекреаційного) потенціалу країни та окремих регіонів присвячено безліч наукових праць, однак оцінювання рівня туристичного потенціалу регіонів та їх забезпеченості туристичними ресурсами є проблематичним та лише частково вирішене в

оціночних економічних чи географічних параметрах

Питанням методології оцінювання туристичного потенціалу присвячували свої праці такі провідні науковці, як І. Бережна, З. Герасимчук, І. Зелінський, В. Мацала, В. Мацола, Г. Михайліченко, М. Нудельман, В. Руденко, Л. Черчик, Ю. Шабардіна. Ресурсно-географічному оцінюванню присвячено праці А.Ю. Александрової, Е.О. Байкова, М.Г. Бойко, А.В. Бураченко, О.С. Віханського, М.Г. Воронцової, Ю.Б. Забалдіної, І.В. Зоріна, О.М. Ільїної, Д.К. Ісмаєва, Г.О. Карпової, А.М. Лапиної, О.О. Любіцевої, Я.Б. Олійника, В.С. Сеніна та інших учених. Формуванню складових інноваційного потенціалу підприємств та параметрам його оцінювання присвячено публікації В.М. Гейця, Т.І. Тищенко, А.М. Тихонова, В.О. Василенка, В.Г. Шматька, Л.І. Скібіцької, Л.І. Федулової. Всі ці праці збагачують теоретико-методологічний інструментарій інноваційного розвитку, сталого використання обмежених ресурсів в практиці господарювання суб'єктів туристичного бізнесу, однак не вирішують питання реальної вартості туристичного потенціалу відповідно до цінності, унікальності, ієрархічності, значущості, а також як ресурсу туристичного виробництва та джерела залучення туристів до споживання туристичного продукту

Дослідження туристичного потенціалу туристичної галузі країни та її регіонів полягає у визначенні ефективності використання ресурсів, визначенні потенційної спроможності конкурувати на ринку, виставляючи всі свої пропозиції на ринок, а також у визначенні попиту на ці пропозиції. Навіть за наявності чудових природно-кліматичних, культурноісторичних ресурсів можна мати низький рівень попиту, 55 Економіка та управління національним господарством а це означає, що стратегія чітко не визначена, туристична галузь не є пріоритетною галуззю регіону.

Крім того, на конкурентну боротьбу в туристичній сфері регіонів впливають попит на туристичні послуги, сезонність, поява конкуруючих підприємств в інших регіонах (відмінність застосування стратегій), наявність

кваліфікованого персоналу. Виходячи з цього та ґрунтуючись на основі аналізу літературних джерел [4; 5; 6] узагальнено, охарактеризовано основні чинники, що визначають туристичну привабливість регіонів України:

екологічний (загальний екологічний стан, що склався у регіоні та характеризується такими показниками, як наявність природних ресурсів, екологічна складова та кліматичні умови, ризики катастроф, рівень розвитку сільського господарства, обсяги споживання свіжої води, скидання забруднених зворотних вод без очищення або недостатньо очищені природні поверхневі водні об'єкти, викиди забруднюючих речовин до атмосфери);

політичний (показники, що містять інформацію щодо правого регулювання розвитку туристичної діяльності в країні, рівня криміногенності);

економічний (показники, що відображають рівень інфляції, безробіття, прибутки та ціни на туристичні товари й послуги, обсяг інвестицій в основний капітал, вклад туристичної сфери в макроекономічних показниках);

інфраструктура (показник, що свідчить про стан автошляхів і зв'язку, готельних комплексів, закладів харчування та проведення дозвілля, застосування комп'ютерних технологій, мережі Інтернет, комунікаційних технологій, транспорту (швидкісні поїзди, пароми, літаки));

соціальний (показники, що характеризують демографічний стан у регіоні та країні, тобто рівень природного приросту, наявність субкультур у регіоні та країні загалом, кількість безробітного населення до працездатного, працездатного та непрацездатного віку);

культурний (кількість загальноосвітніх навчальних закладів, ВНЗ, книжковий фонд бібліотек, кількість місць для глядачів у залах демонстрування фільмів, кількість місць у клубних закладах).

Наявність зазначених чинників зумовлює необхідність можливості оцінювання туристичної привабливості українських регіонів для виявлення найперспективніших напрямів розвитку туристичної галузі, що дасть змогу сформувати в майбутньому ефективну стратегію розвитку туризму в регіонах

шляхом її підтримки та стимулювання на державному рівні.

Доцільність та необхідність кількісного оцінювання туристичної привабливості на рівні країни, галузі чи певного регіону пояснюються виявленням тих територій, стимулювання розвитку яких приведе до можливості отримання якнайшвидших економічних результатів, тобто сукупності ефектів. Під час оцінювання туристичного потенціалу слід ураховувати всю сукупність внутрішніх (ендогенних) та зовнішніх (екзогенних) факторів, що обумовлюють пріоритети та перспективи розвитку туризму в цьому регіоні території [7], дані наведено у таблиці 1. 2. 1).

Таблиця 1. 2. 1

Групи чинників для оцінювання потенціалу туристичної галузі [авторське узагальнення]

Група	Чинники
А	Б
Історико-культурна спадщина	насиченість території історико-культурними пам'ятками; рівень значущості історико-культурних пам'яток (світове, національне, державне надбання); кількість необхідного та достатнього часу для огляду цінностей, що розраховується для порівняння різних територій для розвитку історико-культурного туризму; історична, культурна, інша цінність пам'яток; сучасний стан та рівень збереженості історико-культурних ресурсів.
Природно-рекреаційні умовита ресурси	рельєф, водні об'єкти, ландшафти та зонування територій, ґрунти, гідромінеральні ресурси, сільськогосподарські угіддя, корисні копалини, ліси, клімат та біоклімат тощо.
Інфраструктура	забезпеченість території засобами розміщення для різних категорій туристів та рекреантів; кількість місць у засобах розміщення; коефіцієнт завантаження засобів розміщення; прибуток із розрахунку на 1 місце у закладах розміщення; кількість працівників означеної галузі; середня площа засобів розміщення в розрахунку на 1 місце, м ² ; кількість підприємств ресторанного господарства; кількість посадочних місць у підприємствах ресторанного господарства в розрахунку на тисячу жителів регіону; товарообіг підприємств ресторанного господарства.
Інформація	законодавча база щодо питань розвитку та використання засобів масової інформації; рівень розвитку засобів масової інформації, інформаційних систем та технологій; технологічні можливості використання інформаційних систем та технологій суб'єктами туристично-рекреаційної діяльності; наявність спеціалізованих інформаційних продуктів для туристично-рекреаційної сфери.

Продовження таблиці 1. 2. 1

А	Б
Фінанси	державні дотації у сферу туризму та рекреації; кошти споживачів, сплачені за туристично-рекреаційні послуги; кошти суб'єктів господарювання, спрямовані на розроблення та впровадження нових технологій використання туристичних ресурсів; фінансування заходів, вжиття яких спрямоване на підвищення рівня обслуговування туристів та якості послуг, що надаються.
Інвестиції	обсяг внутрішніх та іноземних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу; обсяг реальних та портфельних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу; кількість укладених договорів з інвесторами; кошти інвесторів, спрямовані на будівництво, реконструкцію та модернізацію туристично-рекреаційних підприємств; кошти інвесторів, спрямовані на створення або розвиток підприємств туристично-рекреаційної інфраструктури; кількість новоутворених підприємств завдяки інвестиційній діяльності.
Управління	нормативно-правові акти, що регулюють діяльність туристично-рекреаційної сфери; показники ефективності управлінської праці; коефіцієнт оперативності роботи апарату управління; надійність системи управління; стабільність системи управління.
Соціальні умови	кількість працівників туристично-рекреаційної сфери; кількість навчальних закладів усіх видів, які здійснюють підготовку спеціалістів туристичного профіля; ліцензійний обсяг навчальних закладів усіх видів для підготовки спеціалістів туристичного профіля.
Кадрове забезпечення	ринок робочої сили, який забезпечує туристично-рекреаційні підприємства обслуговуючим персоналом; експерти та консультанти з підбору кадрів; навчальні заклади різних рівнів, які забезпечують підготовку спеціалістів для сфери туризму та рекреації; навчальні заклади, які забезпечують підготовку спеціалістів економічного та юридичного профілів.
Екологічні умови	Рівень забрудненості повітряного басейну, водних об'єктів, забруднення ґрунтів, наявність електромагнітних хвиль, шум, радіаційне забруднення.
Архітектурно-естетичні умови	Наявність заповідників, пам'яток архітектури та містобудування, археології, історії, природи, культури.

Як свідчать дані таблиці 1. 2. 1, за допомогою такої послідовності аналізу можна найбільш повно описати та проаналізувати сучасний стан потенціалу туристичної галузі України та її регіонів. До того ж це дає змогу поетапно та всебічно зібрати матеріал та оцінити туристичний потенціал не відокремленим чином від усіх чинників, тобто оцінити туризм області як важливу частину розвитку, що значно впливає на всі фактори життя населення та економічного розвитку. Такий підхід до оцінювання туристичного потенціалу демонструє важливість та перспективність туристичної галузі будь-якого регіону.

Зазначимо, що оцінка окремих ресурсних складових туристичної галузі не може бути використана сама по собі, тому що вона є суб'єктивною. Основною проблемою щодо визначення єдиної методики оцінювання туристичного потенціалу є те, що до галузі туризму належать підприємства, що входять до різних інших економічних галузей, у межах діяльності яких важко визначити те, яка частина доходів отримана саме від туристів, а яка – від інших споживачів. Абсолютні статичні показники не дають правильної відповіді про те, наскільки ефективно працює туристична галузь у певній країні або регіоні.

Для отримання достовірних результатів щодо оцінювання туристичного потенціалу країни або регіону необхідно використовувати комплексні методики, які надають інтегрований результат за декількома показниками. Іншою ситуацією, яку треба враховувати під час таких досліджень, є ефективність використання тих ресурсів, які має країна або регіон і які впливають на загальну привабливість туристичного напрямку.

Третій аспект, якому сучасні вчені, приділяють недостатньо уваги, – це наявність певних факторів, дія яких має суттєвий (переважно негативний) вплив на загальну затребуваність туристичного напрямку в контексті загальної соціальної, економічної чи політичної ситуації.

На сьогодні сформовано чотири типи оцінки туристських ресурсів: медико-біологічний – застосовується для оцінки ступеня комфортності навколишнього середовища і передумов розвитку туризму на певній території (наприклад, дослідження стану організму людини під впливом комплексу метеорологічних чинників, окремих типів погоди і ін.). Інструментарій медико-біологічної оцінки сформований фахівцями з комплексної кліматології і курортології; технологічний тип оцінки базується на позиціях організаторів туристської діяльності, він визначає можливості здійснення певних видів 89 туристсько-рекреаційної діяльності на певній території (вивчення ландшафтів, визначення рекреаційної ємності, рекреаційного навантаження на природні комплекси та ін.); психолого-естетичний тип дає можливість оцінити ступінь

емоційного впливу окремих елементів туристсько-рекреаційного потенціалу на туристів (пейзажне різноманіття, оцінка атрактивності ресурсів та ін.) [95]; економічний – дозволяє визначити споживчу вартість туристських ресурсів [96].

Слід зазначити, що різним типам оцінки туристських ресурсів відповідають конкретні методи оцінки. З огляду на різноманітність елементів туристсько-рекреаційного потенціалу регіонів і різноманітні форми використання ресурсів, було систематизовано методи оцінки окремих груп туристичних ресурсів, дані наведено у таблиці 1. 2. 2.

Таблиця 1. 2. 2

Основні методи оцінки туристичних ресурсів [узагальнено автором]

Ресурси	Метод оцінки	Характеристика
Природно-кліматичні	Картографічний	Оцінка ландшафтних умов, що показує сполучуваність елементів ландшафту, перепадів висот і ін
	Статистичний	Облік ресурсів і об'єктів
	Медико-біологічних	Розрахунок показників комфортності клімату (гідротермічний коефіцієнт, індекс суворості та ін.)
	Естетичний	Оцінка ступеня емоційного впливу на людину (наприклад, бальна оцінка мальовничості ландшафту)
	Технологічний	Оцінка можливостей інженерно-будівельного освоєння територій
	Екологічний	Спостереження за забрудненням навколишнього середовища, негативним впливом промислових підприємств
	Економічний	Визначення вигід від використання ресурсів
Історико-культурні	Статистичний	Облік об'єктів
	Естетичний	Оцінка ступеня емоційного впливу на людину
	Технологічний	Визначення технологічної придатності і безпеки використання
	Економічний	Визначення вигід від використання ресурсів
Соціально-економічні	Статистичний	Облік об'єктів
	Технологічний	Оцінка можливостей інженерно-будівельного освоєння територій
	Економічний	Визначення вигід від використання ресурсів

Як свідчать наведені у таблиці 1. 2. 2 дані, кількісна оцінка туристських ресурсів передбачає використання картографічних і статистичних методів для оцінки. Перед оцінкою ресурсів спочатку вивчають картографічний матеріал (наприклад, фізико-географічні та адміністративні карти й ін.). Картографічний

метод використовується також для економічної оцінки туристсько-рекреаційного потенціалу регіону, оскільки він зручний тим, що карти можуть візуалізувати досліджувані явища, особливості розміщення об'єктів у їх взаємозв'язку.

Статистичні методи застосовуються для розрахунку кількісних показників туристських ресурсів (наприклад, рівня розвитку інфраструктури, динаміки туристських потоків та ін.). Різними авторами для різних цілей використовуються методи статистичного спостереження, угруповань, балансовий метод тощо.

Оскільки економічній оцінці туристських ресурсів на практиці поки не приділялося належної уваги, то цей напрямок оцінки можна позначити як проблемний. Особливо важливим використання економічних оцінок є для формування методичних підходів до комплексної оцінки туристсько-рекреаційного потенціалу регіонів.

Саме економічна оцінка туристських ресурсів є основою для виявлення потенціалу з точки зору ефективності використання наявних ресурсів регіону [97]. Вона сприяє виявленню як їх реальних, так і потенційних можливостей [98].

Для економічної оцінки туристських ресурсів на практиці використовують методики з рекреаційної географії. Найбільш опрацьованими можна вважати методи економічної оцінки рекреаційних 91 ресурсів (наприклад, методи прямої ренти або непрямой оцінки використання ресурсів – податки, платежі та збори). Економічну ефективність туризму території пропонується вимірювати за сукупними результатами роботи підприємств галузі, впливу туризму на економіку регіону або країни в цілому (мультиплікативний ефект) [99].

Оцінка рекреаційних ресурсів передбачає використання в якості показників ефекти від курортного використання бальнеологічних ресурсів, оздоровлення рекреантів; чисельність вивільнених працівників за рахунок

зниження втрат робочого часу після оздоровлення в санаторіях; економію коштів на оплату лікарняних листів після санаторно-курортного лікування та ін. [100].

У систему економічних показників розвитку галузі туризму пропонується включити обсяг туристських потоків, величину туристських витрат, стан і розвиток матеріально-технічної бази, показники господарської діяльності підприємств галузі, розвитку міжнародного туризму тощо.

На наш погляд, у межах формування методичних підходів до комплексної оцінки туристських ресурсів регіону справедливо додати екологічний тип оцінки. Екологічність території показує стан природного середовища і ступінь впливу антропогенних чинників на сприятливі умови туристської діяльності [101]. Основним методом екологічної оцінки можна вважати моніторинг забруднень навколишнього середовища (земель, водних та лісових об'єктів). Крім того, важливо виявити ступінь негативного впливу промислових об'єктів, загроз екологічних катастроф тощо. [102]. Результати екологічної оцінки визначають обмеження у використанні ресурсного потенціалу території для розвитку туризму. Висока екологічність території підвищує її цінність, дозволяючи розвивати екологічний та сільський туризм.

1. 3. Історичні передумови розвитку туризму в Україні

Останнім часом туризм одержав значний розвиток і став масовим соціально-економічним явищем міжнародного масштабу. Швидкому його розвитку сприяє розширення політичних, економічних, наукових і культурних зв'язків між державами і народами світу.

Масовий розвиток туризму дозволяє мільйонам людей значно розширити знання по історії своєї Батьківщини й інших країн, зробити їх більш стійкими,

конкретними, образними, краще зрозуміти хід і значення окремих історичних подій і явищ, познайомитися з визначними пам'ятками тієї або іншої країни і т.д.

З економічної точки зору туризм — це особливий вид споживання туристами матеріальних благ, послуг і товарів, що виділяється в окрему галузь господарства, що забезпечує туриста всім необхідним: транспортними засобами, об'єктами розміщення, харчування, культурно-побутовими послугами, розважальними заходами.

В окремих країнах туризм стає усе більш ваговою статтею державного доходу і входить у число найбільш перспективних галузей національної економіки.

Історія туризму — це наука, що вивчає подорожі (походи, екскурсії), починаючи від найпростіших, найбільш елементарних у далекій давнині і дотепер.

Розвиток індустрії туризму має велике значення для підвищення життєвого рівня населення.

Історія туризму у своїх дослідженнях спирається на ряд допоміжних історичних дисциплін — археологію, нумізматику, палеографію, етнографію й інші і тісно зв'язана з ними.

Туризм в Україні - продукт тривалого історичного розвитку. Як відомо, процес пізнання людиною навколишнього світу тісно пов'язаний з подорожами, походами, мандрівками. Україна має вигідне географічне положення, що зумовлює зростання інтересу місцевого українського населення як до земель своєї батьківщини, так і до навколишніх країн ще з найдавніших часів.

Період переходу до сталого розвитку характеризується зміною філософії виробництва туристичного продукту, світоглядним фундаментом якої є цінності та критерії гуманістичності та екологічності, забезпечення на цій основі стійкого та врівноваженого економічного розвитку підприємств туристичної сфери. Логіку змін у секторі туристичних послуг можна визначити

як індивідуалізацію потреб – розширення попиту – диверсифікація пропозиції остаточним формуванням так званого диференційованого туризму в умовах безпечного довкілля і якісного сервісу. Узагальнену систематику розвитку туризму, що базується на дослідженнях зарубіжних та вітчизняних вчених, можна представити наступним чином, дані наведено у таблиці 1. 3. 1.

Таблиця 1. 3. 1

Систематизація розвитку туризму в Україні за роками [авторське узагальнення]

Фаза	Назва історичного етапу	Періоди (за роками)
I	Ранній історичний	До 1850 року
II	Початковий	185 – 1914 роки
III	Зростання	1914 – 1939 роки
IV	Масового зростання та формування туристичної індустрії	1945 – 1992 роки
V	Період сталогорозвитку (сучасний)	1992 рік і до сьогодні

Як свідчать дані таблиці 1. 3. 1, нами виділено 5 етапів розвитку туризму в Україні, що відображено періодами із 1850 року до теперішнього часу.

Нині набуває все більшого поширення періодизація розвитку туристичної діяльності з позицій цивілізаційного підходу, адже основу рекреаційної та туристичної діяльності формують потреби, які постійно змінюються й спрямовані на відтворення, відновлення і розвиток фізичних, психологічних сил людини, її самопізнання та самовідтворення у процесі життєдіяльності.

Згідно з даним підходом, еволюція розвитку туристичної діяльності розгортається за трьома етапами, а саме: до індустріальний, індустріальний та постіндустріальний.

Передумови розвитку туризму сягають далекої давнини, починаючи із 776 р. до н.е., коли щороку на Олімпійські ігри збиралися тисячі вболівальників з Еллади та інших держав Середземномор'я. Таким чином, Греція вважається батьківщиною спортивного туризму. В епоху Римської імперії зародилися форми масового відпочинку, яскравими зразками якого стали ігри та бої гладіаторів, які влаштовувалися правителями й були розвагою для нижчих верств суспільства [9, с. 65]. Нині згадкою про бойові ігрища залишилося

давньоримське гасло: «Хліба та видовищ!» [1, с. 100].

На епоху Середньовіччя припадає розвиток паломницького туризму – відвідування святинь, цілющих джерел, храмів і монастирів, зокрема Єрусалиму, Назарету, Константинополя, Мекки та Медини. Паломники були першими мандрівниками, які мали чітко визначену мету свого переміщення. Починаючи з IX ст., прочанство стало різновидом публічного покарання й засобом зняття вини. Засуджені залишали свою Батьківщину та йшли по світу. Мандрівників брали на різні роботи, а замість платні за проживання і їжу господарі просили молитися за них.

Протистояння християнського і мусульманського світів, бажання європейців володіти багатствами Сходу, перерозподіл сфер впливу та завоювання нових територій стали причинами хрестових походів, унаслідок яких пожвавилася торгівля у Середземномор'ї, європейці ознайомилися з новими культурами землеробства, відбулися зміни в побуті. Особливу увагу в часи зародження й розвитку туризму відіграла поява університетів. У XI ст. був створений перший університет Європи – Болонський, потім Оксфорд і Сорбонна. Студенти часто переходили з одного університету до іншого з метою прослухати лекції відомого вченого-богослова [5, с. 7-11].

Ключовими чинниками, які сприяли розвиткові туристичної діяльності за часів доіндустриального суспільства, стали суспільне розшарування населення, поява товарно-грошових відносин (розвиток торгівлі), що сприяло соціально-економічному розвитку суспільства; задоволенню потреб людини в пізнанні навколишнього середовища; розквіту морських експедицій і

Великим географічним відкриттям; розвитку культури та мистецтв – створення видатних пам'яток скульптури, архітектури, відкриття нових земель і місць з унікальним кліматом, цілющими мінеральними джерелами. Появі етнічного туризму сприяла наявність різних релігій, відвідування храмів, знайомство зі святинями, участь у проведенні релігійних заходів; виникнення прочанства, що дало початок зеленому туризму. Зародження науки та

дослідження довкілля стало передумовою розвитку культурного, освітнього й оздоровчого видів туризму, адже відбувалися подорожі до цілющих джерел, місцевостей з унікальним кліматом з метою відпочинку, лікування, відновлення фізичних сил і душевної рівноваги; зародження транзитного туризму супроводжувалося будівництвом доріг і закладів гостинності. В епоху Просвітництва туризм як соціальне явище став одним із багатьох шляхів вкладання коштів з метою задоволення потреб у раціональному відпочинку, розвагах, виконанні релігійних призначень, лікуванні та рекреації. «Піонером» туристичної діяльності стала Велика Британія, оскільки саме там відбулася перша промислова революція, де аграрна економіка була заміщена економікою, в якій домінувало машинне виробництво. Склад мандрівників того часу був різноманітним, адже подорожі здійснювалися з культурними й освітніми цілями. Я. Каменський у своїх працях розглядав проведення екскурсій для учнів з метою забезпечення наочності та предметності знань, що сприяло появі екскурсій. Ф. Бекон у подорожах вбачав гідний спосіб пізнання і можливість взаємообміну культурами [4, с. 165].

Домінуючим видом виробництва у період індустріального типу суспільства виступає велике промислове виробництво, коли розвивається сфера послуг, зростає частка вільного часу, раціональне використання якого стає актуальною суспільною проблемою. Саме у цей період розвитку цивілізації туристична діяльність почала приносити прибуток, а послуги стали об'єктом купівлі-продажу. З'явився спеціальний термін «турист» – людина, яка може дозволити собі подорож за кордон. Саме за індустріального періоду розвитку цивілізації ринок туристичних послуг стає об'єктом державного регулювання. Позитивний вплив на розвиток туризму справило будівництво доріг та розвиток транспорту, що дало змогу зменшувати час подолання відстаней і робити подорожі у далекі регіони швидшими та комфортнішими. Потужно почали розвиватися і набули популярності курорти Італії та Франції, бальнеологічні курорти Швейцарії, басейн річки Рейн. В Україні

стають відомими такі рекреаційні центри, як Моршин, Немирів, Поляна, Синяк, Трускавець. Відбулися зміни на виробництві: робочий час скоротився, що призвело до збільшення вільного часу. Це сприяло здійсненню подорожей та залученню до туристичної діяльності працюючих категорій населення. У міжвоєнний період було започатковано масовий туризм. Подорожі стали не тільки розважальними, а ще й пізнавальними, включали історичні місця, пам'ятки культури та мистецтва.

Набували розвитку курорти: Ніцца, Монте-Карло, Баден-Баден, Карлсбад, з'явилися нові: Канни, Сент-Тропез, Сан-Ремо, Майямі. Найпопулярнішими центрами туризму в Україні стали Київ, Одеса, Крим, Кам'янець-Подільський, а також Яремче, Ворохта, Коростів, Гребенів, Славське. У цей час у США створюється перший національний Йеллоунський парк (1872 р.), туристичні центри на Атлантичному узбережжі, курорт Атлантик-Сіті (1824 р.). За часів індустріального суспільства туристична сфера була у процесі становлення, її характеризують такі ознаки: науково-технічний прогрес, поява нових комунікацій, які сприяли розвитку культурного та освітнього туризму; туризм став видом відпочинку не тільки для заможних верств населення (аристократії, службовців, військових), але й для зайнятих у сфері виробництва через надання державою відпусток; створення туристичних фірм, готелів, закладів харчування та розваг для подорожуючих; підвищену увагу приділено підготовці кадрів.

Третім етапом розвитку цивілізації є постіндустріальний етап, який характеризується високим рівнем життя населення, зміною характеру праці, що викликає появу вільного часу, а процес задоволення потреб та відпочинку перетворився на складову глобалізаційного процесу [6]. Змінено акценти у мотивації людини, що відображає трансформації від «*homo economicus*» до «*homo sociologicus*». Відзначимо, що на становлення та розвиток сфери послуг впливає наявність знань, інформації, інноваційних технологій. У цей період туристичну сферу називають «галуззю вражень», яка перетворилася в одну з найприбутковіших, характеризують її «куркою, що несе золоті яйця», оскільки

сфера гостинності є провідним чинником і базою для туризму [8, с. 420]. Характерною рисою постіндустріального розвитку є космонавтика, а для туристичної сфери – зародження космічного туризму, в основі чого є отримання нових вражень та знань.

Саме прагнення людини підкорити космічний простір стало причиною наукових відкриттів, технологічних проривів і є чинником розвитку нового виду туризму – космічного, що є феноменом XXI ст. Від космічного туризму (найдорожчого виду відпочинку) споживач отримує іміджевий ефект, що полягає у гордості за свій вчинок та визнанні себе як піонера в космосі. Цей вид можна віднести і до екстремального виду туризму, оскільки підготовка до подорожі вимагає певних показників щодо здоров'я людини, безпеки життя, адже ризик загинути для пасажирів космічного корабля оцінюється як 1:250, а літака комерційних авіаліній – 1:2 000 000. У світі близько 10 тис. людей готові заплатити один мільйон доларів за нетривалий політ навколо земної орбіти [2, с. 140-152]. Основними мотивами здійснення космічної подорожі є можливість споглядати вид Землі з космосу, перевантаження, прискорення під час злету, ексклюзивні відчуття та враження, невагомість.

Отже, у сучасному світі людина помітно відчуває потребу в пізнанні чогось нового, зокрема іншої культури, бачення чогось нового, незвичайного, що викликає гострі відчуття, але не завдає шкоди здоров'ю туристів, їхній моралі та суспільним інтересам. До таких подорожей в Україні можна віднести тур «Кримінальна Одеса», відвідання Чорнобильської АЕС – коротка екскурсія, у процесі якої здійснюється відвідування зони зараження, де перевищення радіаційного фону не більше, ніж в 50 разів за допустиму норму. Основними відвідувачами є туристи із США, Австралії, Великої Британії, Японії [4, с. 165]. Актуальними стали тури на Канарські острови, до Індії (Гоа), у дикі джунглі, до Антарктиди, поїздки до Парижу на бал Людовика XIV, у середньовічну Шотландію. Активного розвитку на початку XXI ст. набуває зелений (сільський) туризм, коли турист відчуває потребу у відпочинку від

індустріально розвинених центрів, що, у свою чергу, стимулює соціально-економічний розвиток сільської місцевості. З пізнавальною й оздоровчою метою активізуються родинний та дитячий види туризму, що обумовлено урізноманітненням потреб.

Спостерігається розвиток корпоративного туризму, що характеризується задоволенням потреб групи співробітників, які здійснюють подорожі з метою пізнання навколишнього середовища та себе як індивіда, своєї команди у нестандартних ситуаціях, що сприяє формуванню корпоративного духу. Поширеними є тури вихідного дня, тренінги професійного спрямування, які сприяють підвищенню рівня професійної компетентності, відбувається нейтралізація напруженості у стосунках у колективі, налагоджуються міжособистісні стосунки у неформальних обставинах. На світовому ринку туристичних послуг нині на корпоративному туризмі спеціалізуються три компанії «American Express», «ВІЧ» і «Carlson Wagonlit Travel».

Інтеграційні процеси в Європі, розвиток транспортної системи й комунікацій дозволяє скоротити час перебування туриста у дорозі та сприяє підвищенню мобілізації людини у просторі, а пізнання навколишнього світу стає пріоритетом суспільного життя. Таким чином, з другої пол. ХХ ст. туризм стає не тільки розкішшю, а ще й потребою для населення в умовах зростання доходів та збільшення часу на відпустки. Основною туристичною практикою щодо відпочинку став пляжний відпочинок. Новими для туристів стали тематичні парки (наприклад, Діснейленд).

Високого розвитку в другій пол. ХХ ст. отримала готельна індустрія. Так, Л. М. Устименко, І. Ю. Афанасьєв зазначають, що у цей час сформувалися певні моделі організації готельної справи.

Перша – модель Рітца, в основу якої покладено європейські традиції й аристократизм. Друга – модель Holiday Inn, створена у США та заснована на гнучкості задоволення потреб клієнтів і додержання високих стандартів при наданні послуг [5, с. 7-11], додержання єдиного стилю та позначень у готелях,

наявність гнучкої системи тарифів, холів, конференц-залів, номерів для постійних клієнтів. Нині понад 50% усіх готельних номерів у світі знаходяться під контролем цих готельних ланцюгів. Третя модель – незалежні готельні ланцюги, в основі у яких покладено об'єднання готелей під єдиною маркою з дотриманням визначених стандартів незалежно від країни розташування закладу, зі збереженням окремої фінансово-економічної самостійності.

У другій половині XX ст. теоретичне осмислення процесу і методів відновлення психофізіологічних сил людини стали об'єктом спеціального вивчення наукою, яка дістала назву рекреалогії, що є міждисциплінарним розділом науки про відпочинок, оздоровлення, відновлення здоров'я та включає процес фізичного, соціального, психологічного саморозвитку, в процесі якого людина адаптується до постійно змінного середовища. Галуззю дослідження рекреалогії виступає сфера дозвілля. В. К. Мамутов, О. І. Амоша та Т. М. Дементьєва розглядають рекреалогію як сукупність явищ і відносин, які утворюються у процесі використання вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної та культурно-розважальної діяльності людей на спеціальних територіях, розташованих за межами їх проживання [7, с. 100].

Таким чином, для багатьох країн світу туристична індустрія є найбільш прибутковою, такою, що динамічно розвивається, та основним джерелом отримання доходів до бюджету. Туризм безпосередньо впливає та стимулює розвиток майже всіх галузей економіки, таких як промисловість, торгівля, будівництво, транспорт, сільське господарство, побутове обслуговування, малий та середній бізнес, виступаючи каталізатором соціально-економічного розвитку країни.

Україна має всі об'єктивні передумови для входження в число країн з високим рівнем розвитку туризму. Протягом останніх років українська індустрія туризму стабільно нарощує обсяги виробництва туристичного продукту.

Сьогодні для ефективного просування національного туристичного

продукту на зовнішньому ринку потрібна не лише організаційна, а й фінансова підтримка з боку української держави. А створення позитивного образу нашої країни та її туристичних об'єктів має стати частиною загальної стратегії розвитку туризму в Україні. Розвиток туризму в Україні особливо актуальний, оскільки саме завдяки туризмові Україна може поліпшити соціально – економічну ситуацію.

Зважаючи на місце і роль туризму в житті суспільства, держава проголошує його одним із пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки. Україна має вагомі об'єктивні передумови, щоб увійти до найрозвиненіших у туристичному відношенні країн світу. Маючи вигідне геополітичне розташування, вона з давніх часів є перехрестям транспортних та людських потоків з Півночі на Південь та із Заходу на Схід.

Держава володіє значним туристсько – рекреаційним потенціалом: сприятливими кліматичними умовами, переважно рівнинним ландшафтом, багатством флори і фауни, розвиненою мережею транспортних сполучень, культурно – історичними пам'ятками, широкою індустрією подорожей та туризму. Україна належить до країн з високою інтенсивністю використання природних ресурсів.

На даний час в нашій державі створено 11 національних природних парків, 4 біосферні заповідники, 17 державних природних заповідників, численні заказники, дендропарки, пам'ятки садово – паркового мистецтва. Найвідомішими є біосферний заповідник «Асканія – Нова» (Херсонська область), Шацький національний природний парк (Волинська область), дендропарки: «Софіївка» (Черкаська область), «Олександрія» (Київська область), Тростянецький (Чернігівська область), Карпатський біосферний заповідник та інші.

Лісові ресурси становлять 14 відсотків території України. Стратегічна мета розвитку туризму в Україні полягає у створенні продукту, конкурентоспроможного на світовому ринку, здатного максимально

задовольнити туристські потреби населення країни, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій та їх соціально – економічних інтересів при збереженні екологічної рівноваги та історико – культурної спадщини. Це стосується насамперед таких привабливих туристсько – рекреаційних зон, як Автономна Республіка Крим, Волинська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька області, місто Київ, де туризм посідає чільне місце в розвитку економіки.

В Україні налічується 150 тисяч пам'яток культури, історії, археології, містобудування і архітектури, палацово – паркового мистецтва, а також понад 300 музеїв. Створено 7 національних історико – культурних заповідників. Найціннішими є пам'ятки епохи держави «Київська Русь» – 80 відсотків пам'яток цього періоду зосереджені саме на території України. Найвизначніші пам'ятки – Києво – Печерська лавра, Софіївський собор та історичний центр міста Львова – внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Багату історико – культурну спадщину представляють Андріївська та Кирилівська церкви у Києві; пам'ятки історії, пов'язані з історико – культурною спадщиною українського козацтва, а також періоду національно – визвольної боротьби українського народу і другої світової війни; музеї архітектури та побуту просто неба у Києві; Переяславі – Хмельницькому, Львові, Ужгороді, Чернівцях, Галичі; картинні галереї в Києві, Одесі, Феодосії, Львові, Харкові тощо.

Виходячи із вищенаведеного, можна зробити висновок, що для забезпечення сталого розвитку туристичної галузі України в умовах посилення конкуренції, збільшення попиту як на міжнародні, так й на внутрішні туристичні продукти, зростання вимог споживачів до наповнення, різноманітності та якості туристично-рекреаційних послуг дедалі більшого значення для суб'єктів туристичної діяльності набуває необхідність розробки науково-обґрунтованої маркетингової стратегії.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

2. 1. Природні ресурси Україн як чинник туристичної привабливості

Природно-ресурсний туристичний потенціал України є багатокомпонентним та не завжди використовується відповідно до необхідності. Зважаючи на це прийнято виокремлювати такі основні складові туристичного потенціалу, дані наведено на рис 2. 1. 1.

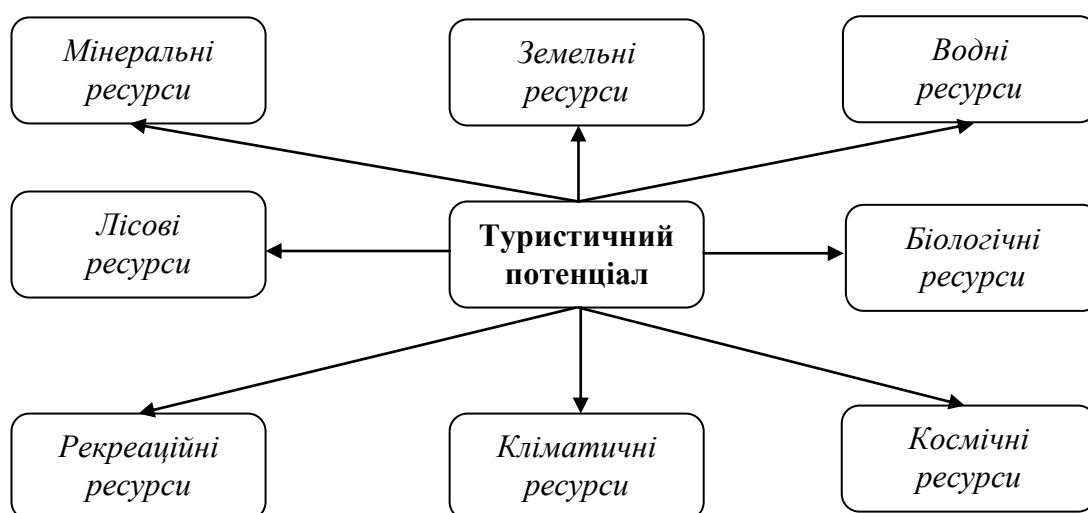

Рис. 2. 1. 1. Складові туристичного потенціалу України за групами ресурсів
[згруповано автором]

Як свідчать дані наведені на рисунку 2. 1. 1, до складу туристичного потенціалу за ресурсними складовими включають: мінеральні, земельні, водні, лісові, біологічні, рекреаційні, кліматичні та космічні ресурси.

За ознакою вичерпності природних ресурсів, яку нерідко називають екологічною класифікацією, вони поділяються на групи: невичерпні, до яких належать сонячна радіація, енергія води, вітру тощо; вичерпні відновлювані:

грунтовий покрив, водні ресурси, лікувальні грязі, рослинне паливо тощо; вичерпні невідновлювані: мінеральна сировина, природні будівельні матеріали.

Поглиблюючи дослідження, нами розглянуто окремо кожен складову природно-ресурсного туристичного потенціалу:

1. Мінеральні ресурси.

Під мінеральними ресурсами розуміють сукупність різних видів корисних копалин, які можуть бути використані за сучасного рівня розвитку продуктивних сил. За характером використання мінеральні ресурси поділяються на групи: паливно-енергетичні, рудні й нерудні. На їх базі розвиваються такі важливі галузі промислового виробництва, як чорна і кольорова металургія, електроенергетика, машинобудування, хімічна промисловість тощо.

В структурі паливних ресурсів України домінує кам'яне і буре вугілля, запаси якого за категоріями А + В + СІ станом на 2017 р. складають 45,7 млрд. т і є цілком достатніми для забезпечення власних потреб. Основні запаси кам'яного вугілля зосереджені в Донецькому і Львівсько-Волинському басейнах; бурого вугілля – переважно в Дніпровському басейні.

В Україні виявлено 307 родовищ нафти і газу, які зосереджені переважно на північному сході країни, у Прикарпатті і Причорномор'ї. Початкові розвідані запаси становили понад 3,4 млрд. т умовного палива. Ступінь виснаження розвідних запасів становить понад 60%. Водночас значним резервом є майже 5 млрд. т умовного палива ще не розвіданих запасів. За існуючими оцінками ресурси нафти і природного газу в Україні дозволяють збільшити їх видобуток майже вдвічі. Крім того, на Державному балансі запасів знаходиться 127 родовищ метану вугільних родовищ.

На території України розміщено понад 1,5 тис. родовищ торфу, що зосереджені переважно у Волинській, Рівненській, Житомирській, Київській, Чернігівській, Черкаській, Хмельницькій, Сумській та Львівській областях.

2. Земельні ресурси.

Земельним ресурсам у матеріальному виробництві України належить провідне місце серед інших природних ресурсів. Основними користувачами та власниками земель в Україні є сільськогосподарські підприємства й громадяни, у користуванні яких перебуває майже 77 % території України, таблиця 2. 1. 1.

Таблиця 2. 1. 1

Показники наявності земельних ресурсів в Україні у 2019 р.

Вид земельних ресурсів	Площа, тис. га	Питома вага
Усього земель	60354,9	100,0
Сільськогосподарські угіддя	41310,9	68,5
Ліси та інші лісовкриті площі	10686,8	17,7
Забудовані землі	3767,5	6,2
Землі під водою	2415,4	4,0
Відкриті заболочені землі	973,8	1,5
Інші землі	1200,5	2,0

Як свідчать дані таблиці 2. 1. 1, у 2019 році загальна площа земельних ресурсів в Україні складала 60354,9 тис. га. Важливим є те, що із загальної площі у 2019 р. ліси та лісовкриті площі займали 17,7 %, що становить 10686,8 тис. га, а це свідчити про високий рівень застосування даного ресурсу у формування як туристичного потенціалу України так і можливість розвитку різних видів туризму.

3. Водні ресурси.

Це поверхневі і підземні води, придатні для використання в народному господарстві. Частина користувачів (промисловість, сільське і комунальне господарства) безповоротно забирають воду з рік, озер, водосховищ, водоносних горизонтів. Інші використовують не саму воду, а її енергію, водну поверхню або водоймище загалом (гідроенергетика, водний транспорт, рибництво). Водойми мають велике значення для відпочинку, туризму, спорту.

Водні ресурси виступають джерелом промислового і побутового водопостачання, а тому відіграють вирішальну роль у розвитку всього народного господарства та у життєдіяльності населення.

Рівень забезпеченості України водними ресурсами є недостатнім і визначається формуванням річкового стоку, наявністю підземних і морських вод. Потенційні ресурси річкового стоку оцінюються у 209,8 куб. км, з яких місцевий стік на території України становить в середньому 52,4 куб. км, приток – 157,4 куб. км.

Запаси підземних вод, не пов'язаних з поверхневим стоком, становлять 7 куб. км. Крім того, в господарстві України використовується до 1,0 куб. км морської води. В розрахунку на одного жителя України поверхневий місцевий стік становить близько 1045 куб. м. Найвищий рівень водозабезпечення жителів у західних і північних областях України. Зважаючи на зазначене вище нами згруповано головні ріки України, рисунок 2. 1. 2.

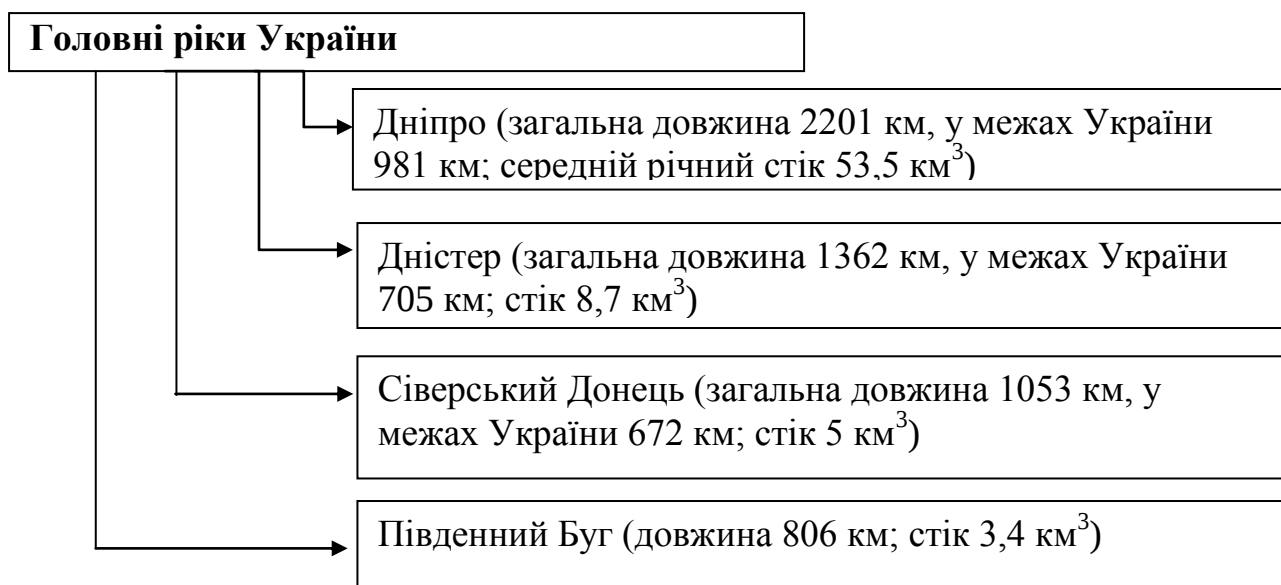

Рис. 2. 1. 2. Головні ріки України [згруповано автором]

Як свідчать дані наведені на рисунку 2. 1. 2, до головних рік України як до одного із основних туристичних ресурсів належать:

Дніпро (загальна довжина 2201 км, у межах України 981 км; середній

річний стік $53,5 \text{ км}^3$),

Дністер (загальна довжина 1362 км, у межах України 705 км; стік $8,7 \text{ км}^3$),

Південний Буг (довжина 806 км; стік $3,4 \text{ км}^3$),

Сіверський Донець (загальна довжина 1053 км, у межах України 672 км; стік 5 км^3).

Дунай протікає по території України на ділянці 174 км; середній річний стік 123 км^3 - переважно транзитний.

Всього на території України понад 70 тис. річок, але тільки 117 з них мають довжину понад 100 км. Влітку річки стають маловодними, чимало з них міліють і навіть пересихають. Для затримання талих снігових вод і регулювання стоку на більшості рік створено водосховища (загальна кількість - 1057; здатні вмістити 55 км^3 води).

Для постачання води у маловодні райони збудовано канали: Північно-Кримський довжиною 400,4 км, Дніпро-Донбас – 550 км, Сіверський Донець-Донбас – 131,6 км та ін. На півдні України створено великі зрошувальні системи (Каховська, Інгулецька та ін.). У районах надлишкового зволоження або уповільненого стоку діють меліоративні системи (Верхньо-прип'ятська, Латорицька та ін.).

Озер у країні понад 20 тисяч, 43 з них мають площу, яка перевищує 10 км^2 . Великі озера розташовані в плавнях Дунаю і на узбережжі Чорного моря (Ялпуг, Сасик та ін.). Найбільше озеро Полісся - Світязь. Синевир - найбільше озеро Карпат. Загальна площа боліт становить 12 тис. км^2 . Розташовані вони переважно в Поліссі. Розрахункові запаси прісних підземних вод дорівнюють $27,4 \text{ км}^3$, з яких $8,9 \text{ км}^3$ не пов'язані з поверхневим стоком.

В цілому водні ресурси України можна охарактеризувати як недостатні. У маловодні роки дефіцит води відчувається навіть у басейнах великих рік.

Щонайбільше свіжої води (48% загального споживання) споживає промисловість, 40% води йде на потреби сільського господарства, 12% припадає на комунальне господарство міст та інших населених пунктів.

До заходів ощадливого і раціонального використання водних ресурсів належать: впровадження систем зворотного водопостачання та безстічного водокористування (із циклом повного очищення відпрацьованих вод); розробка і впровадження науково обґрунтованих норм зрошення (поливу); заміна водяного охолодження агрегатів повітряним; зменшення в структурі господарства України частки водосємних виробництв; проведення комплексу заходів щодо охорони поверхневих і підземних вод від забруднення тощо.

Річкова система - це головна ріка з усіма своїми притоками.

Дніпро утворює основну річкову систему України. Довжина Дніпра - 2201 км (у межах України 981 км), площа басейну 504 тис. км². Найбільші праві притоки - Прип'ять, Тетерів, Рось, Інгулець, ліві - Десна, Сула, Псел, Ворскла, Самара. Від гирла Прип'яті до греблі Каховської ГЕС Дніпро являє собою каскад водосховищ (Київське, Канівське, Кременчуцьке, Дніпродзержинське, Дніпровське, Каховське). Середній річний стік - 53,5 км³.

Дністер із своїми притоками утворює річкову систему на південному заході України. Довжина Дністра - 1362 км (в Україні - 705 км). Площа басейну - 72,1 тис. км³. Основні праві притоки - Стрий, Бистриця, Свіча, Реут, Лімниця, ліві - Золота Липа, Серет, Смотрич, Збруч. У верхів'ї Дністер - гірська ріка. На ріці споруджено ГЕС і водосховища (Дністровське, Дубоссарське). Річний стік - 10 км³.

Південний Буг бере початок на Подільській височині. Довжина ріки - 806 км, площа басейну - 63,7 тис. км². Основні ліві притоки - Синюха, Мертвовід, Інгул, праві - Згар, Кодима, Гнилий Яланець. На річці працює 13 невеликих ГЕС. Річний стік - 3,39 км³.

Дунай - одна з найбільших рік Європи. Довжина - 2960 км, у межах України - 174 км. Площа басейну - 817 тис. км². Середній річний стік - 123 км³. У межах України найбільші притоки - Тиса і Прут (ліві). У гирлі Дунай розділяється на кілька рукавів, один з яких (Кілійський) протікає по території України.

4. Рекреаційні ресурси

Забезпечують відновлення та розвиток і життєвих сил людини, витрачених у процесі трудової діяльності, тобто слугують для регенерації здоров'я і підтримки працездатності населення. До рекреаційних ресурсів відносять об'єкти і явища природного походження, які можуть бути використані для лікування, оздоровлення, відпочинку, туризму. До їх складу входять бальнеологічні (мінеральні води, грязі), кліматичні, ландшафтні, пляжні та пізнавальні ресурси. Вони розміщені практично на всій території України, однак їх територіальне розміщення є дуже нерівномірним.

Найвища концентрація рекреаційних ресурсів склалася в південних областях України - на території Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької та Донецької областей, а також у Автономній Республіці Крим. Унікальні рекреаційні ресурси зосереджені в Карпатах. Значні запаси мінеральних вод розміщені у Львівській (Трускавець, Моршин, Східниця, Великий Любень, Немирів), Полтавській (Миргород), Вінницькій (Хмельник) областях. В Україні є великі запаси лікувальних грязей в Івано-Франківській, Одеській областях та в Автономній Республіці Крим.

Завдяки поєднанню певних природних факторів та ресурсів формуються потужні рекреаційні комплекси. Територіальна структура рекреаційного комплексу представлена рекреаційними пунктами (окремо розміщені санаторії, пансіонати тощо), рекреаційними районами (рекреаційні пункти і курорти з відповідною інфраструктурою), рекреаційними регіонами (група рекреаційних районів) та рекреаційними зонами (сукупність взаємопов'язаних регіонів).

В Україні діє 45 курортів загальнодержавного і міжнародного значення та 13 курортів місцевого значення, є понад 400 санаторіїв, які можуть прийняти на лікування більш як 600 тис. відпочиваючих [5, с. 395]. Разом з тим за останні роки спостерігається тенденція зменшення мережі та місткості закладів організованого відпочинку, скоротилася мережа туристичних баз, що значно звузило можливості ефективного використання рекреаційних ресурсів.

Основні проблеми щодо ефективного використання рекреаційних ресурсів України полягають у: максимально повному задоволенні потреб населення у повноцінному оздоровленні та лікуванні; охороні і відновленні рекреаційних ресурсів; зростанні якості послуг у цій сфері.

Перспективи розвитку рекреаційного комплексу України полягають у залученні додаткових інвестицій в оновлення інфраструктури, що працює на потреби рекреаційного комплексу; інтенсивному розвитку туризму та індустрії відпочинку і оздоровлення в цілому; збільшенні питомої ваги рекреаційної сфери у зростанні національного доходу країни.

2. 2. Історико-культурна компонента туристичного потенціалу України

Історико-культурні туристичні ресурси (ІКТР) – це пам'ятки історії і культури, створені людиною, які мають суспільно-виховне значення, становлять пізнавальний інтерес і можуть бути використані в туристичній діяльності. До складу ІКТР входять пам'ятки історії, архітектури, мистецтва, етнографічні пам'ятки і пам'ятки народної творчості.

У нашій державі історико-культурні об'єкти практично не оцінені як туристичні ресурси, більшість визначних пам'яток не включена у туристичні маршрути, що приводить до їх використання в обмежених масштабах. Все це відчутно впливає на вітчизняний туристичний бізнес, який, за прикладом зарубіжних країн, при належній рекламі може давати значний економічний і соціальний ефект.

В Україні взято під охорону 70 тис. Пам'яток історії та культури, в тому числі понад 12 тис. Пам'яток архітектури з добре збереженими ансамблями - центральна частина Львова (наприкінці 1998 р. Львів увійшов до списку найцінніших в історико-культурному відношенні міст світу, особливо цінними

є архітектурні ансамблі площі Ринок (XV'—XIX ст.), фото 2. 2. 1.

Фото 2. 2. 1. Площа ринок, м. Львів

Як свідчать дані на ведені на фото 2. 2. 1, площа ринок у м. Львів виникла у XIII–XIV ст. як центральна частина “міста в мурах”, розпланованого тоді згідно із засадами привілею Магдебурзького права. Забудова, що оточує площу сьогодні, формувалася протягом століть і зберігає елементи та нашарування різних стилів і епох. На її вирішення мали вплив загальноєвропейські архітектурні тенденції, місцеві традиції, мистецтво різних етнічних громад, що проживали у Львові. Кожен будинок на львівській пл. Ринок визнаний пам'яткою архітектури національного значення в Україні. Ансамбль Львівського середмістя, який включає і пл. Ринок, з 1998 р. включений до світової спадщини ЮНЕСКО, що, безперечно, свідчить про його цінність.

Київ із спорудами доби Київської Русі, місто Жовква (Львівська область), Кам'янець-Подільський, який за кількістю пам'яток архітектури займає третє

місце після Львова і Києва (9, с. 19), фото 2. 2. 2.

Фото 2. 2. 2. Фортеця, м. Кам'янець-Подільський

Як свідчать дані фото 2. 2. 2, у I – II ст. нашої ери римський імператор Траян завоював Дакію і сусідні території над Дністром. Він заснував тут провінцію Римської імперії. Камінь на воді – Петридава – так в ті часи називався Кам'янець-Подільський, місто на околиці римсько дакської провінції. (Є ще гіпотеза з назвою Клепідава – місто злочинців, яких привозили сюди з Риму на заслання). Римляни укріпили місто. Побудували Замковий міст з дерев'яними арками і могутню фортецю. Замковий міст – найстаріший міст в Україні. За століття він багато разів перебудовувався.

Визначні пам'ятки архітектури знаходяться у Чернігові, Луцьку, Ужгороді, Білгород-Дністровському, Хусті та багатьох інших містах України. Високу історичну пізнавальну цінність мають руїни Херсонеса і Пантікапея в

Криму, Ольвії в Миколаївській області.

Чимало в Україні монастирських комплексів, які є центрами паломництва, палацово-паркових ансамблів та інших пам'яток історії та культури, які не віднесені до туристичних ресурсів, або мало використовуються з метою активізації і опинилися поза межами активного туристичного процесу в Україні.

Пам'ятки історії та культури можуть бути предметом вивчення багатьма науковими дисциплінами. У більшості випадків під ними розуміють окремі споруди, предмети, пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, витвори матеріальної і духовної культури, які мають історичну, наукову, художню або якусь іншу культурну цінність. На наш погляд, історико-культурні пам'ятки, що входять і можуть увійти до складу туристичних ресурсів, необхідно розглядати не просто як окремі об'єкти з певною історичною або культурною цінністю, а як поєднання відповідних видів ІКТР, що мають високу атрактивність, можуть відігравати важливу роль у формуванні світогляду народу і в сукупності формувати історико-культурний туристичний потенціал поселення, місцевості, регіону.

Пам'ятки історії та культури можуть бути предметом вивчення багатьма науковими дисциплінами. У більшості випадків під ними розуміють окремі споруди, предмети, пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, витвори матеріальної і духовної культури, які мають історичну, наукову, художню або якусь іншу культурну цінність. На наш погляд, історико-культурні пам'ятки, що входять і можуть увійти до складу туристичних ресурсів, необхідно розглядати не просто як окремі об'єкти з певною історичною або культурною цінністю, а як поєднання відповідних видів ІКТР, що мають високу атрактивність, можуть відігравати важливу роль у формуванні світогляду народу і в сукупності формувати історико-культурний туристичний потенціал поселення, місцевості, регіону.

Пам'ятки історії та культури в Україні розміщені дуже нерівномірно.

Основна їх кількість припадає на Київську, Хмельницьку, Вінницьку, Чернігівську, Сумську області та Республіку Крим. Однак кількісний показник цих пам'яток ще не дає уяви про рівень їх пізнавальної цінності і привабливості, а також про їх придатність для організації пізнавальних рекреаційних занять або включення у відповідні туристичні маршрути, фото 2. 2. 3.

Фото 2. 2. 3. Києво-Печерська лавра, м. Київ

Як свідчать дані наведені на фото 2. 2. 3, Свята Успенська Києво-Печерська Лавра є першим і найдавнішим монастирем на території сучасної України. Тільки три монастирські обителі мають в Україні в даний час статус лаври і освячені на честь Успіння Пресвятої Богородиці — Києво-Печерська, Почаївська і Святогірська. Це свідчить про особливе шанування Пресвятої Богородиці нашим православним народом, а також зв'язок монашества на Русі і древньої обителі Успіння Богоматері на Горі Афон.

Заснований монастир в середині XI століття преподобними Антонієм і Феодосієм Печерськими. Зараз в печерах монастиря покуються нетлінні мощі

понад 120 святих. Деякі з угодників Божих відомі всьому світу: преподобний Нестор Літописець, преподобний Ілля Муромець (його ратні подвиги описані в билинах, але це не вигаданий казковий персонаж, а реально існуючий богатир-воїн, який згодом прийняв чернечий постриг), преподобний Агапіт Печерський, лікар безкорисливий. По молитвам до всіх преподобних отців Києво-Печерських вже тисячоліття відбуваються чудеса і зцілення.

Засновники колиски монашества на Русі — преподобні Антоній і Феодосій Печерські за Промислом Божим також спочивають своїми святими мощами в печерах, але під спудом, приховані, віриться, до часу, від очей людських. Всі угодники, що просяяли духовними подвигами в Києво-Печерській Лаврі, несуть в своїх молитвах і зараз перед Престолом Божим піклування про нас, хто до них зі своїми скорботами і негараздами в молитвах звертаються за допомогою.

Територія Києво-Печерського монастиря займає понад двадцять гектарів. Він розташований в центрі столиці України — Києві, який ще з IX століття, як сказано в «Повісті минулих літ» (труд преподобного Києво-Печерського Нестора Літописця), іменується «матір'ю городам руським». Тут знаходиться більше ста споруд, в число яких входить безліч церков. У недільний день в Лаврі звершується до десяти Божественних Літургій. Але і в будні дні в різних храмах обителі постійно звершуються богослужіння. Шість древніх підземних храмів монастиря знаходяться в Дальніх і Ближніх печерах.

Дослідження туристичного потенціалу туристичної галузі країни та її регіонів полягає у визначенні ефективності використання ресурсів, визначенні потенційної спроможності конкурувати на ринку, виставляючи всі свої пропозиції на ринок, а також у визначенні попиту на ці пропозиції. Навіть за наявності чудових природно-кліматичних, культурноісторичних ресурсів можна мати низький рівень попиту, а це означає, що стратегія чітко не визначена, туристична галузь не є пріоритетною галуззю регіону.

Поглиблюючи дослідження нами проаналізовано кількість суб'єктів

туристичної діяльності за регіонами України, дані наведено у таблиці 2. 2. 1.

Таблиця 2. 2. 1

Показники кількості суб'єктів туристичної діяльності (юридичні особи) за регіонами України за 2017 – 2019 рр. [35]

(од.)

Регіон	Роки:			Відхилення:			
				абсолютне, (+; -)		відносне, %	
	2017	2018	2019	2019 р./ 2017 р.	2019 р./ 2018 р.	2019 р./ 2017 р.	2019 р./ 2018 р.
Україна	1743	1833	1867	124	34	107,11	101,85
Вінницька	27	25	24	-3	-1	88,89	96,00
Волинська	23	19	21	-2	2	91,30	110,53
Дніпропетровська	118	119	111	-7	-8	94,07	93,28
Донецька	22	31	29	7	-2	131,82	93,55
Житомирська	14	16	17	3	1	121,43	106,25
Закарпатська	31	28	30	-1	2	96,77	107,14
Запорізька	63	62	61	-2	-1	96,83	98,39
Івано-Франківська	34	34	31	-3	-3	91,18	91,18
Київська	39	45	51	12	6	130,77	113,33
Кіровоградська	12	13	14	2	1	116,67	107,69
Луганська	7	8	7	0	-1	100,00	87,50
Львівська	159	142	148	-11	6	93,08	104,23
Миколаївська	23	18	21	-2	3	91,30	116,67
Одеська	140	135	128	-12	-7	91,43	94,81
Полтавська	17	15	14	-3	-1	82,35	93,33
Рівненська	26	27	30	4	3	115,38	111,11
Сумська	19	18	19	0	1	100,00	105,56
Тернопільська	17	20	22	5	2	129,41	110,00
Харківська	84	83	86	2	3	102,38	103,61
Херсонська	14	16	14	0	-2	100,00	87,50
Хмельницька	26	25	25	-1	0	96,15	100,00
Черкаська	24	27	28	4	1	116,67	103,70
Чернівецька	38	39	35	-3	-4	92,11	89,74
Чернігівська	15	12	17	2	5	113,33	141,67
м. Київ	751	856	884	133	28	117,71	113,98

Як свідчать дані таблиці 2. 2. 1, у 2019 р. порівняно із 2017 р. кількість суб'єктів туристичної діяльності (юридичних осіб) в Україні збільшилася на 124 од. або на 7,11 %. Таке збільшення є позитивним і свідчить про про

розвиток туристичної сфери в Україні незважаючи на внутрішні та зовнішні як економічні так і політичні проблеми.

Виявивши зміни зазначені вище ми переконані у необхідності проведення аналізу показників наявності суб'єктів туристичної діяльності (фізичних осіб-підприємців). Дані наведено у таблиці 2. 2. 2.

Таблиця 2. 2. 2

Показники кількості суб'єктів туристичної діяльності (фізичні особи-підприємці) за регіонами України за 2017-2019 рр. [35]

(од.)

Регіон	Роки:			Відхилення:			
				абсолютне, (+; -)		відносне, %	
	2017	2018	2019	2019 р./ 2017 р.	2019 р./ 2018 р.	2019 р./ 2017 р.	2019 р./ 2018 р.
Україна	1726	2460	2797	1071	337	162,05	113,70
Вінницька	42	62	65	23	3	154,76	104,84
Волинська	43	55	75	32	20	174,42	136,36
Дніпропетровська	207	297	318	111	21	153,62	107,07
Донецька	20	62	67	47	5	335,00	108,06
Житомирська	33	47	51	18	4	154,55	108,51
Закарпатська	32	63	57	25	-6	178,13	90,48
Запорізька	97	126	92	-5	-34	94,85	73,02
Івано-Франківська	71	94	93	22	-1	130,99	98,94
Київська	77	172	180	103	8	233,77	104,65
Кіровоградська	31	41	58	27	17	187,10	141,46
Луганська	10	21	39	29	18	390,00	185,71
Львівська	123	200	272	149	72	221,14	136,00
Миколаївська	40	69	64	24	-5	160,00	92,75
Одеська	124	135	164	40	29	132,26	121,48
Полтавська	76	140	136	60	-4	178,95	97,14
Рівненська	34	66	86	52	20	252,94	130,30
Сумська	39	61	87	48	26	223,08	142,62
Тернопільська	28	43	72	44	29	257,14	167,44
Харківська	179	183	175	-4	-8	97,77	95,63
Херсонська	53	64	68	15	4	128,30	106,25
Хмельницька	64	64	63	-1	-1	98,44	98,44
Черкаська	68	74	84	16	10	123,53	113,51
Чернівецька	27	38	44	17	6	162,96	115,79
Чернігівська	36	46	41	5	-5	113,89	89,13
м. Київ	172	237	346	174	109	201,16	113,98

Як свідчать дані наведені у таблиці 2. 2. 2., у цілому по Україні відбулося збільшення кількості суб'єктів туристичної діяльності (фізичних осіб-підприємців) у 2019 р порівняно із 2017 р. на 62,05 % або 1071 од., що є позитивним і може свідчити як про розвиток малого та мікро-підприємництва так і про розвиток туристичної сфери України у цілому. Разом з тим, важливим є те, що світова пандемія COVID 19 відобразилася майже на всіх сферах національної економіки, але туристична сфера показує позитивну динаміку до розвитку.

Поглиблюючи дослідження, важливо зазначити, що розвиток туристичної сфери ґрунтується не лише на використанні наявного туристичного потенціалу, а й створенні необхідних умов та дестинацій для організації відпочинку. Турист зазвичай обирає місце розміщення виходячи із фінансових затрат, місця розміщення, прилеглої території тощо. Тому проведення аналізу показників наявності засобів розміщення в Україні відіграє одну із основних ролей формування та розвитку туристичної сфери, дані наведено у таблиці 2. 2. 3.

Таблиця 2. 2. 3

Показники наявності засобів розміщення в Україні у 2015 – 2019 рр. [25]

Роки	Кількість колективних засобів розміщування, од	Кількість місць у КЗР, тис. од	Кількість осіб, що перебували у КЗР, тис. осіб	
			усього	з них іноземці
2015	4572	406,0	5423,9	551,5
2016	4341	402,6	5779,9	665,8
2017	4256	375,6	6544,8	863,7
2018	4115	359,0	6661,2	824,5
2019	4719	300,0	7006,2	917,9
Абсолютне відхилення 2018 р. від 2016 р. (+;-)	463	-75,6	461,4	54,2
Відносне відхилення 2018 р. до 2016 р., %	110,88	79,87	107,05	106,27

Як свідчать дані таблиці 2. 2. 3, у 2019 р. порівняно із 2017 р. кількість наявних засобів розміщення збільшилася на 463 од., що складає 10,88 %, виявлене збільшення свідчить про розвиток готельного господарства України та є позитивним. Але, разом із позитивними змінами є і негативні, так незважаючи на збільшення кількості засобів колективного розміщення кількість місць у них зменшилася у 2019 р. порівняно із 2017 р. на 75,6 тис од. або 24,4 %, що є негативним. Разом з тим, нами виявлено, що кількість осіб, які перебували у колективних засобах розміщення протягом досліджуваного періоду збільшилася на 461,4 тис. осіб, що складає 7,05 %. Також за даними таблиці 2. 2. 3, нами було виявлено збільшення у 2019 р. порівняно із 2017 р. кількості іноземців, що перебували у колективних засобах розміщення на 6,27 % або 54,2 тис. осіб. Виявлені зміни можуть свідчити про те, що колективні засоби розміщення протягом досліджуваного періоду були завантажені не повністю.

2. 3. Інфраструктурна компонента туристичного потенціалу України

Головним чинником ефективного використання рекреаційних ресурсів є наявність в межах туристичних дестинацій туристичної інфраструктури. Незважаючи на значну кількість праць, пов'язаних з розвитком туристичної інфраструктури, на сьогодні не існує єдиного прийнятного для науковців та практиків туристичної галузі її визначення.

Згідно Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про туризм» туристична інфраструктура – сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів [2].

Таким чином, це будівлі і споруди, засоби комунікації, транспортна система, які задіяні в наданні туристичних послуг.

Оскільки одним зі складових компонентів туристичного потенціалу, то ми вважаємо за необхідне провести аналізу показників наявності засобів розміщення в Україні, дані наведено у таблиці 2. 3. 1.

Таблиця 2. 3. 1

Показники наявності засобів розміщення в Україні у 2012 – 2019 рр. [28]

Роки	Кількість колективних засобів розміщування, од	Кількість місць у КЗР, тис. од	Кількість осіб, що перебували у КЗР, тис. осіб	
			усього	з них іноземці
2012	5882	567,3	7426,9	1427,7
2013	6041	583,4	7887,4	1554,8
2014	6411	586,6	8303,1	1665,1
2015	4572	406,0	5423,9	551,5
2016	4341	402,6	5779,9	665,8
2017	4256	375,6	6544,8	863,7
2018	4115	359,0	6661,2	824,5
2019	4719	300,0	7006,2	917,9

Як свідчать дані таблиці 2. 3. 1, у 2019 р. порівняно із 2017 р. кількість засобів розміщення збільшилася на 10,88 %, що є позитивним. Але розглядаючи зміну кількості засобів розміщення у період із 2012 р. порівняно із 2019 р. ми можемо стрверджувати про зменшення даного показника на 19,77 %, що є негативним. Відповідно до зменшення кількості засобів розміщення нами виявлено і зменшення кількості місць у колективних засобах розміщення у період із 2012 р. по 2019 р. на 267,3 тис. од.

Визначивши загальну кількість засобів розміщення в Україні за період 2012 – 2019 рр., ми поглиблюючи дослідження, та зважаючи на важливість вищезгаданої складової туристичного потенціалу провели аналіз кількості засобів розміщення юридичних осіб та відокремлених підрозділів юридичних осіб у 2020 р., що дозволить визначити останні зміни у згаданому компоненті туристичного потенціалу, таблиця 2. 3. 2.

Таблиця 2. 3. 2

Показники кількості засобів розміщення юридичних осіб та відокремлених підрозділів юридичних осіб в Україні у 2020 р. [28]

Показники	Усього	У тому числі:		Питома вага готелів та аналогічних засобів розміщення у загальній кількості, %	Питома вага інших засобів розміщення у загальній кількості, %
		готелі та аналогічні засоби розміщення	інші засоби розміщення		
Кількість колективних засобів розміщення, од	1591	789	802	49,59	50,41
Кількість місць у КЗР, од	181242	74198	107044	40,94	59,06
Кількість номерів у готелях та аналогічних засобах розміщення, од	39589	39589	х	100,00	х
Кількість осіб, що перебували у КЗР - усього	4826277	3747656	1078621	77,65	22,35
з них іноземців	798881	782880	16001	98,00	2,00
Кількість ночівель осіб у КЗР - усього, од	12768626	7103662	5664964	55,63	44,37
з них ночівель іноземців	1647394	1568950	78444	95,24	4,76

Як свідчать дані таблиці 2. 3. 2, у 2020 р. кількість засобів розміщення юридичних осіб та відокремлених підрозділів юридичних осіб склала 1591 од. серед яких готелі та аналогічні засоби розміщення займали 49,59 %, а інші засоби розміщення 50,41 %. Крім того, за даними таблиці нами визначено попит на готелі та інші колективні засоби розміщення у 2020 р., а саме виявлено, що 77,65 % туристів обирають для поселення готелі та аналогічні засоби розміщення, і лише 22,35 % відпочиваючих обирають інші засоби розміщення.

Дані про кількість внутрішніх, виїзних та в'їзних туристів, що скористалися послугами туристичних операторів та туристичних агентів в

Україні у 2020 р. у розрізі регіонів України наведено та проаналізовано у таблиці 2. 3. 3.

Таблиця 2. 3. 3

Показники кількості туристів, обслугованих туроператорами та турагентами у розрізі регіонів України у 2020 році [38]

Регіони України	кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами	у тому числі:			Питома вага, %:			
		внутрішніх туристів	віїзних туристів (громадян України, які виїжджали за кордон	в їїзних (їїноземних) туристів	туристів, обслугованих туроператорами та турагентами	внутрішніх туристів	віїзних туристів (громадян України, які виїжджали за кордон	в їїзних (їїноземних) туристів
Україна	4557447	456799	4024703	75945	100,00	100,00	100,00	100,00
Вінницька	42178	8360	33816	2	0,93	1,83	0,84	0,00
Волинська	21807	5963	15396	448	0,48	1,31	0,38	0,59
Дніпропетровська	116981	9229	107752	—	2,57	2,02	2,68	—
Донецька	28425	5575	22839	11	0,62	1,22	0,57	0,01
Житомирська	17957	3359	14597	1	0,39	0,74	0,36	0,00
Закарпатська	25348	6258	18907	183	0,56	1,37	0,47	0,24
Запорізька	56374	17138	38984	252	1,24	3,75	0,97	0,33
Івано-Франківська	55781	33572	18816	3393	1,22	7,35	0,47	4,47
Київська	66385	3320	63025	40	1,46	0,73	1,57	0,05
Кіровоградська	11556	1280	10276	—	0,25	0,28	0,26	—
Луганська	6261	86	6175	—	0,14	0,02	0,15	—
Львівська	182255	61881	112757	7617	4,00	13,55	2,80	10,03
Миколаївська	19002	948	18049	5	0,42	0,21	0,45	0,01
Одеська	81381	24081	55296	2004	1,79	5,27	1,37	2,64
Полтавська	32007	2124	28392	1491	0,70	0,46	0,71	1,96
Рівненська	22027	1680	20347	—	0,48	0,37	0,51	—
Сумська	16178	3127	13050	1	0,35	0,68	0,32	0,00
Тернопільська	13103	3618	9485	—	0,29	0,79	0,24	—
Харківська	62232	8326	53633	273	1,37	1,82	1,33	0,36
Херсонська	26130	6428	19702	—	0,57	1,41	0,49	—
Хмельницька	25738	12017	13720	1	0,56	2,63	0,34	0,00
Черкаська	26383	3364	22995	24	0,58	0,74	0,57	0,03
Чернівецька	29562	5050	24375	137	0,65	1,11	0,61	0,18
Чернігівська	22306	1102	21204	—	0,49	0,24	0,53	
м.Київ	3550090	228913	3261115	60062	77,90	50,11	81,03	79,09

Як свідчать дані таблиці 2. 3. 3 у 2020 р. нами було визначено, що серед виявленої кількості туристів внутрішні туристи складали 17138 осіб, виїзні туристи (громадяни України, які виїжджали за кордон) – 38984 осіб, в'їзні туристи – 252 особи. Крім того, виявлено, що найбільше у 2020 р. послугами туристичних агенств та туристичних операторів, скористалися саме громадяни України, що виїжджали за кордон. Але відповідно до частки туристів, що скористалися послугами туристичних операторів та туристичних агенств у 2020 р. в Україні, найбільшу питому вагу у загальній їх кількості, займали внутрішні туристи Запорізької області – 3,75 %.

На наш погляд, інфраструктура саме у туристичній сфері представлена будинками та спорудами, елементами транспортної інфраструктури, закладами культури та іншими закладами, які задіяні у процесі наданні туристичних послуг. Таке визначення в повній мірі відповідає законодавству України. Як і кожна система, туристична інфраструктура має також свою структуру, що потребує постійного розвитку та модернізації. До елементів основної (виробничої) інфраструктури належать об'єкти розміщення, харчування та транспортування туристів. До супутньої інфраструктури належать заклади культури, розважальні заклади, спортивні заклади, заклади охорони здоров'я, в межах яких надаються додаткові послуги туристу.

У забезпеченні сталого розвитку туристичних відносин важливу роль відіграє транспорт. На даний момент транспортна логістика має багаторівневу складну структуру, а логістичні ланцюжки вражають своєю довжиною та різноманітністю, залучаючи в процес доставки вантажу від виробника до кінцевого споживача різні види транспорту. В умовах конкуренції на ринку міжнародних автомобільних перевезень, основним завданням Міністерства інфраструктури є надання максимального сприяння українським автомобільним перевізниками на державному рівні.

Тому поглиблюючи дослідження нами наведено інформацію щодо рейтингу кращих доріг України, фото 2. 3. 1.

Фото 2. 3. 1. Рейтинг кращих доріг України у 2020 р. [46]

Як свідчать дані наведені на фото 2. 3. 1, у 2020 році у поганому стані знаходилося 48 % автомобільних доріг і 5 % доріг у вкрай поганому стані.

Опосередкований вклад туризму в економіку майже дорівнює безпосередньому. За шкалою споживання турпродукт посідає третє місце після харчування та житла. Низький рівень використання потужного туристського потенціалу України пояснюється не лише недоліками державної політики, а й недостатньою теоретичною обґрунтованістю соціально-економічної стратегії його освоєння як на національному, так і на регіональному рівнях. При розробці проблеми формування оптимальної туристської інфраструктури слід виходити з визнання того, що ринкова інфраструктура призначена для регулювання взаємодії елементів ринкової системи, оптимізації руху товарно-грошових потоків і забезпечення розвитку ринкових взаємовідносин, а вплив на виробництво через інфраструктуру є найбільш ефективним засобом

регулювання економіки.

Поглиблюючи дослідження, ми проаналізуємо кількість колективних засобів розміщення юридичних осіб та відокремлених підрозділів юридичних осіб у 2020 р. за регіонами України, таблиця 2. 3. 4.

Таблиця 2. 3. 4

Показники кількості колективних засобів розміщення юридичних осіб та відокремлених підрозділів юридичних осіб за регіонами України у 2020 р. [28]

Регіони України	Кількість колективних засобів розміщування, усього	У тому числі			Питома вага у загальній кількості, %
		готелі та аналогічні засоби розміщування		інші засоби розміщування	
		усього	з них мають спеціально обладнані номери для осіб з інвалідністю		
Україна	1591	789	284	802	100,00
Вінницька	22	18	7	4	1,38
Волинська	72	16	6	56	4,53
Дніпропетровська	93	52	31	41	5,85
Донецька	78	15	3	63	4,90
Житомирська	17	16	2	1	1,07
Закарпатська	54	42	12	12	3,39
Запорізька	123	15	5	108	7,73
Івано-Франківська	67	46	9	21	4,21
Київська	86	52	16	34	5,41
Кіровоградська	30	12	2	18	1,89
Луганська	9	6	2	3	0,57
Львівська	129	104	44	25	8,11
Миколаївська	102	22	2	80	6,41
Одеська	177	67	32	110	11,13
Полтавська	43	31	11	12	2,70
Рівненська	17	15	5	2	1,07
Сумська	21	12	2	9	1,32
Тернопільська	14	10	4	4	0,88
Харківська	67	38	14	29	4,21
Херсонська	107	24	2	83	6,73
Хмельницька	33	24	10	9	2,07
Черкаська	54	22	2	32	3,39
Чернівецька	11	8	1	3	0,69
Чернігівська	25	15	7	10	1,57
м.Київ	140	107	53	33	8,80

Як свідчать дані таблиці 2. 3. 4, кількість колективних засобів розміщення юридичних осіб та відокремлених підрозділів юридичних осіб у 2020 р. у Закарпатській області становила 54 одиниці, із яких 42 одиниці це готелі та 12 одиниць інші засоби розміщення. Також відповідно до даних таблиці 2. 3. 4, нами виявлено, що питома вага кількості колективних засобів розміщення Закарпатської області у загальній їх кількості по Україні складає 3,39 %, що на нашу думку є негативним оскільки туристичний потенціал даного регіону є високим, а кількість засобів розміщення занадто низька. Причинами такого низького показника, на нашу думку, можуть бути або велика кількість неврахованих засобів колективного розміщення, те що у даній таблиці розглядаються лише дані юридичних осіб.

В сучасних умовах хоча і приділяється величезна увага розвитку туристичних дестинацій, залученню туристичних потоків до ознайомлення з історичними здобутками мистецтва та архітектури, збільшенню кількості іноземних туристів, проте ситуація в державі є складною. За останні роки спостерігається нестійкий попит на туристичні послуги суб'єктів туристичного ринку на різних рівнях адміністративно-територіального поділу держави, що залежить від впливу географічних, політичних, соціально-економічних, демографічних, психологічних, культурних та інших чинників впливу. Згідно з даними Державної служби статистики України за останні п'ять років кількість іноземних туристів, які відвідали Україну, скоротилась майже вдвічі, тоді як число туристів, які виїжджають за кордон, неухильно збільшується. Тому слід виокремити найбільш значущі детермінанти туристичних потоків, які дають можливість визначити складові кон'юнктури ринку туризму, програми турів для різних вікових категорій туристів, наслідки динамічної зміни туристичних потоків тощо.

Формування висновку про розвиток того чи іншого виду туризму в Україні може відображатися, лише ґрунтуючись на показниках туристичних потоків, які є індикатором рівня попиту на туристичні послуги в Україні.

Виходячи з цього нами проаналізовано показники кількості туристів – громадян України, що обслуговувалися туристичними операторами та туристичними агентами у 2017 – 2019 рр., таблиця 2. 3. 5.

Таблиця 2. 3. 5

Показники кількості туристів – громадян України, обслугованих туристичними операторами та туристичними агентами в Україні у 2017-2019 рр. [72;73; 74]

(ос.)

Показники	Роки:			Відхилення:			
				абсолютне (+; -)		відносне, %	
	2017	2018	2019	2019/ 2017	2019/ 2018	2019/ 2017	2019/ 2018
Юридичні особи							
Кількість обслугованих туристів (без екскурсантів) – усього, у т.ч.:	2365424	3884682	5236249	2870825	1351567	221,4	134,8
подорожуючих							
в межах України	393396	376569	449655	56259	73086	114,3	119,4
за кордоном	1972028	3508113	4786594	2814566	1278481	242,7	136,4
Фізичні особи-підприємці							
Кількість обслугованих туристів (без екскурсантів) – усього, у т.ч.:	401397	596820	809008	407611	212188	201,5	135,6
подорожуючих							
в межах України	83571	80230	70736	-12835	-9494	84,6	88,2
за кордоном	317826	516590	738272	420446	221682	232,3	142,9

Як свідчать дані таблиці 2. 3. 5, протягом 2017-2018 рр. кількість туристів-громадян України, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності (юридичними особами) збільшилась на 2 870 825 осіб, що становить 2,2 рази, а протягом 2018-2019 рр. – на 1 351 567 осіб (34,8 %). Разом з тим нами виявлено збільшення у 2019 р. порівняно із 2017 р. кількості туристів-громадян України, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності (фізичними особами-підприємцями) на 407 611 осіб (у 2 рази), а у 2019 р. порівняно із 2018 р. – на 212 188 осіб, що складає 35,6 %.

Дослідження ринку туристичних послуг України і споживчих переваг на

підставі робіт дало авторам можливість виявити пріоритети в розвитку державного туризму за видами й формами реалізації туристичних послуг. Пріоритетні напрями менеджменту державного туризму мають бути орієнтовані, перш за все, на:

- розвиток соціальних програм у туризмі, у тому числі в бюджетних організаціях (інсентив-туризм), розвиток навчальних турів (спеціалізований туризм), культурно-масових програм (подійевий туризм);

- стимулювання розвитку інфраструктури туристичних послуг;

- реконструкцію туристичних об'єктів (будинків відпочинку, профілакторіїв тощо) у зонах екологічного відпочинку;

- розвиток ділового середовища (співпраця з науковими організаціями, у т.ч. зарубіжними, стимулювання туристичного бізнесу в малих містах і районах);

- удосконалення інформаційної політики (зокрема інформаційна підтримка туристичних об'єктів державного значення);

- розвиток громадських форм управління туристичним комплексом (профільних об'єднань та асоціацій підприємців).

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

3. 1. Шляхи забезпечення сталого розвитку туристичного потенціалу

Формування та розвиток туристичного потенціалу України є одним із першочергових завдань державного управління туристичною галуззю, яке, у свою чергу, сприяє створенню позитивного туристичного іміджу України, допомагає подолати негативні наслідки пандемії COVID-19, такі, як зменшення туристичних потоків та, відповідно, зменшення прибутків від туризму.

Вважаємо, що важливим є визначення пріоритетних напрямів розвитку туристичного потенціалу України на сучасному етапі, які нададуть змогу органам державної влади сконцентрувати зусилля на найголовніших і найперспективніших видах туризму в Україні, з допомогою яких можна оптимально здійснювати вплив на формування та розвиток туристичного потенціалу як чинника консолідації українського суспільства. На нашу думку, серед них найперспективнішими є розвиток сільського, гастрономічного та історико-культурного видів туризму і, відповідно, створених на їх базі туристичних продуктів. Розглянемо їх детальніше та 136 обґрунтуємо причини їх визначення як найбільш пріоритетних у напрямку розвитку туристичного потенціалу України.

Щодо сільського туризму (часто можна побачити назву «сільський зелений туризм»), то насамперед потрібно констатувати, що на сучасному етапі він користується особливим попитом серед українських громадян, які проживають у містах і хочуть провести свій відпочинок у сільській місцевості. Поширення пандемії COVID-19 «сприяло» тим обставинам, що велика кількість

громадян України знайшла можливості поїхати на відпочинок у сільську місцевість під час карантинних заходів та періоду локдауна. При цьому туристи користувались послугами розміщення в агросадибах або мали власні помешкання у селах, чи відвідували рідних та знайомих, які проживають у сільській місцевості.

Доцільно звернути увагу на сучасний досвід та наукові дослідження, які засвідчують, що прискорений розвиток сільського туризму може відіграти роль каталізатора туристичної галузі України. Зокрема розвитку сільського туризму в Україні сприяють такі фактори: різноманітні природні та історико-культурні туристичні ресурси в– сільських місцевостях України; відносно екологічна незабрудненість сільських місцевостей– порівняно з містами України; наявність вільних трудових ресурсів для обслуговування туристів;– наявність широкого спектру додаткових туристично-екскурсійних– послуг щодо майстер-класів, наприклад, з виготовлення туристичних сувенірів, лозоплетіння (столиця українського лозоплетіння – село Іза Хустського району Закарпатської області), проходження туристичних маршрутів різної складності по гірським масивам, катання на конях тощо.

Розвиток сільського туризму забезпечує збільшення доходів селян за рахунок:

- надання послуг проживання туристам;
- облаштування туристичних маршрутів та надання екскурсійних послуг; транспортного обслуговування туристів;
- єгерської діяльності (полювання, аматорське та спортивне– рибальство);
- надання послуг з прокату туристичного спорядження;
- виробництва та реалізації туристам екологічно чистих продуктів харчування, надання кулінарних послуг;
- реалізації товарів народних промислів;
- проведення культурно-розважальних заходів з урахуванням

історико-етнографічної спадщини (анімації).

Як зазначає директор Ужанського національного природного парку В. Биркович, найбільш сприятливі передумови для розвитку сільського туризму об'єктивно складаються на територіях саме національних парків України.

На нашу думку, туристичні маршрути до національних парків, комбіновані з іншими видами туризму (науковий, історичний та ін.) змогли б вирішувати проблему, визначену ЄБРР [53] у «Дорожній карті конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні», як «дефіцит різноманітних туристичних продуктів, які могли б підвищити попит іноземних відвідувачів для активації туристичного потенціалу всієї країни, підвищення середньої суми витрат за день перебування та забезпечити бізнес протягом року» [45]. Окрім того, сприяння розвитку сільського туризму в Україні на державному рівні визначено в Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» від 3 березня 2021 р. № 179.

Вважаємо, що для формування туристичного потенціалу України як чинника консолідації суспільства переваги сільського виду туризму можна спостерігати у таких напрямках, як: покращення благоустрою сільських територій, зокрема транспортної доступності до туристичних об'єктів; турбота про екологічно чисте довкілля; отримання додаткових коштів до місцевих бюджетів; представлення елементів національної культури у виготовленні різного роду народних промислів тощо.

Окрім того, під час туристичних подорожей туристи з різних областей України та місцеві жителі, які надають туристичні послуги відбувається процес комунікації та консолідації українського суспільства, взаємозбагачення національної свідомості як споживачів туристичних послуг, так і надавачів туристичних послуг. Розвиток сільського туризму в Україні обмежують такі фактори:

політико-економічна нестабільність у державі;

відсутність належного нормативно-правового забезпечення розвитку сільського туризму;
 низький рівень інфраструктури та комунікацій;
 недостатній рівень кадрового та рекламно-інформаційного забезпечення.

Ці негативні фактори можна подолати за рахунок проведення виваженої політики державного управління розвитком сільського туризму, зокрема і на регіональному рівні, з використанням наявних важелів прямого і непрямого впливу. У нинішній час існує Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні з регіональними відділеннями в областях нашої держави. Зокрема, авторкою дисертаційного дослідження було проведено семінаринавчання з сільського туризму в Закарпатській області за сприянням Закарпатського обласного Центру розвитку сільського туризму в рамках реалізації «Програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2019 – 2024 роки»

На нашу думку, консолідаційний вплив на суспільство сільського виду туризму можна спостерігати на всіх 3 рівнях: державному, регіональному та місцевому, адже сільський туризм здійснює позитивний вплив і на туристів, і сільських мешканців, сільських громад, регіони і Україну загалом, а також ініціює розвиток інших економічних сфер. Як відомо, селянство виступає носієм української національної ідентичності, культури і свідомості. За допомогою цього виду туризму туристи мають можливості ознайомитись з українською національною культурою, місцевими народними звичаями, промислами, пам'ятками історико-культурної спадщини, придбати продукцію сільських мешканців, тому сільський туризм особливо потребує підтримки державного управління.

Головними центрами зеленого сільського туризму в Україні вважаються Волинська та Івано-Франківська області. Щодо іншого пріоритетного напрямку розвитку туристичного потенціалу України, а саме гастрономічного туризму, то вважаємо, що необхідно шукати створювати нормативно-правову базу для його

забезпечення. Державна підтримка гастрономічного туризму повинна полягати у створенні сприятливих умов для підприємців, забезпеченні якості та безпеки продукції, що виготовляється, формування відповідного інституційного середовища для розвитку цього пріоритетного напрямку розвитку туристичного потенціалу України як чинника консолідації суспільства.

Останні роки свідчать про те, що туристичні потоки зростають у тих містах, де на основі неповторних традицій, формуються спеціалізовані інтерактивні туристичні продукти –гастрономічні фестивалі та народні свята. Сприяння в організації гастрономічних подорожей може стати фактором розвитку туристичного потенціалу України та підтримки туристичного інтересу до інших областей України. Цього можливо досягнути за рахунок:

- сприяння розвитку об'єктів, що складають інтерес для туристівгурманів і поціновувачів української гастрономічної культури, відомих– підприємств харчової промисловості, домашніх господарств;

- створення нових об'єктів га–строномічного туризму: дегустаційних залів, музеїв гастрономії, етнічних селищ та містечок, а також спеціалізованих атракційних заходів та туристично-екскурсійних маршрутів, що будуть сприяти створенню конкурентоспроможного місцевого туристичного продукту, підвищенню туристичної привабливості регіону;

- розвитку туристичної інфраструктури, у тому числі закладів– розміщення, харчування, розваг, а також підприємств роздрібної торгівлі та сфери послуг;

- розроблення програм кулінарних турів тематичної спрямованості з– використанням місцевої сировини, продуктів харчування та напоїв, знакових закладів ресторанного господарства, які підкреслюватимуть автентичність національних традицій у кулінарії; популяризації України на світовому ринку як перспективного– туристичного напрямку у сфері гастрономічного туризму.

Для просування гастрономічного туризму потрібно провести такі заходи:

створити гастрономічний календар подій в Україні;

заснувати маркування «Домашня кухня», «Екологічна кухня»,— «Закарпатська кухня» та кухні інших областей України;

створити інтерактивну карту підприємств харчування, що— представляють інтерес для гастрономічного туризму та рекомендовані для відвідування туристами, де гарантовано страви готуються з сировини місцевого виробництва, а якість страв та обслуговування варті уваги туристів;

створити офіційні сайти таких підприємств, акцентуючи на— перевагах та особливостях гастрономічного туризму України та кожної області зокрема; інтегрувати кулінарні школи до туристичного простору України.— Запропоновані заходи можуть позитивно позначитись на просуванні гастрономічного туризму в Україні, адже дозволять досягти поставленої мети щодо розвитку туристичного потенціалу України як чинника консолідації суспільства, а також збільшать туристичний потік до осередків гастрономічного туризму.

Гастрономічний туризм як в комплексі з іншими видами туризму, так і окремо дає змогу не тільки підвищити інтерес до гастрономії, але й підтримувати його в тривалій перспективі, забезпечуючи стійкий додатковий приплив туристів, який буде сприяти формуванню нового, гастрономічного руху в суспільстві. Також використання особливостей та різновидів гастрономічного туризму робить міста України не тільки популярними, але й конкурентноздатними на ринку туристичних послуг. Це можна пояснити тим фактом, що коли особливості української кухні інших областей будуть відомими українцям із інших областей, то з'явиться додаткова можливість популяризувати інші області і збільшиться туристичний потік гастротуристів і, відповідно, збільшаться обсяги прибутків від туристичної галузі. Тобто відомі в Україні полтавські галушки (і проведення майстер-класів з приготування галушок та єдиний в Україні пам'ятник галушці з 2006 р.) є одним із інструментів популяризації туристичного потенціалу України як чинника

консолідації українського суспільства та методом туристичного іміджу областей.

Гастрономічний туризм також можна вважати допоміжним інструментом у пізнанні культурної спадщини України та її регіонів, оскільки страви національної кухні є одним із елементів, що відображають спосіб життя, світогляд, традиції різних етносів. Поглиблене вивчення основних тенденцій розвитку гастрономічного туризму дасть змогу використати їх для практики розбудови туристичного ринку. У перспективі це сприятиме покращенню туристичного іміджу країни та зростанню туристичних потоків.

На нашу думку, Україні потрібно залучити інвестиції, розширити перелік послуг, підвищити якість послуг та оновити інфраструктуру закладів. Це буде сприяти формуванню її туристичного потенціалу як чинника консолідації суспільства та створенню іміджу туристичної галузі України. На сучасному етапі визнаним лідером в Україні щодо розвитку гастрономічного туризму є Закарпатська область, у кожному районі якої туристи можуть обрати оригінальні страви на будь-який смак, помітивши при цьому певні особливості закарпатської кухні, що пов'язані з якісним представленням у ній великої кількості різноманітних страв етнічних меншин, які проживають у тому чи іншому районі Закарпаття. На нашу думку, важливим вектором розвитку сільського та гастрономічного туризму було б розроблення та затвердження регіональних програм розвитку сільського та гастрономічного видів туризму та загальнодержавної

Програми розвитку сільського та гастрономічного видів туризму в Україні. Наступним пріоритетним напрямом розвитку туристичного потенціалу України, який користується особливою популярністю у внутрішніх туристів, нами визначено історико-культурний туризм. Роль історико-культурного туризму важко переоцінити, адже він сприяє збереженню національної культури, автентичності (наприклад, дерев'яні церкви Закарпаття, які збудовані без жодного гвіздка та віднесені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО),

національної ідентичності, національних цінностей українців тощо. Зокрема доцільно звернути увагу на етнографічні ресурси України.

Етнографічні ресурси України – це традиційна складова історикокультурного потенціалу, проте останнім часом стала відігравати більш важливу роль внаслідок підвищення національної свідомості суспільства, запровадження спеціалізованих освітніх програм в загальноосвітніх навчальних закладах. До етнографічних ресурсів входять різномірні групи ресурсів, які утворюють єдину тканину неповторної самобутності і національного колориту. До таких ресурсів відносять: традиції, обряди, свята, народні промисли, традиційні житла, одяг, танці тощо. Зокрема особливу популярність здобула українська вишивка, зі специфічними елементами якої можна визначити належність до тієї чи іншої області України, а також інтерес у туристів, як внутрішніх, так і в'їзних, викликають майстер-класи по виготовленню кераміки та ін. Це все сприяє збереженню української національної культури в умовах глобалізації.

У нинішній час для вирішення проблем відродження і збереження об'єктів історико-культурної спадщини потрібно виконати низку завдань:

розробити збалансовану довготривалу регіональну програму– розвитку пам'яткоохоронної сфери;

створити чіткі законодавчі гарантії щодо забезпечення прозорих– умов здійснення передачі в оренду, концесію чи приватну власність об'єктів історико-культурної спадщини з метою залучення стратегічних інвесторів, здатних забезпечити належний рівень охорони та збереження історичних пам'яток і перетворення їх в об'єкти туристичної інфраструктури;

потрібно створити ефективну систему контролю за належним– рівнем збереження інвесторами історичних пам'яток зі встановленням більш жорсткої адміністративної і навіть кримінальної відповідальності в разі пошкодження, руйнування історичних пам'яток чи використання їх не за призначенням. Варто акцентувати, що в сучасному світі важливе значення туристично розвинені

держави надають створенню позитивного туристичного іміджу як маркетинговому інструменту завдяки популяризації саме історикокультурних туристичних ресурсів.

Туристичний імідж покращує показники маркетингової діяльності та дає йому змогу підвищити ефективність стратегії управління, його конкурентоспроможність та збільшити кількість споживачів послуг. Роль іміджу збільшується при залученні стейкхолдерів (заінтересованих сторін), які зацікавлені у розвитку туристичної галузі України, формуванні її туристичного потенціалу та покращенні її позитивного туристичного іміджу як держави з розвиненими сільським, гастрономічним та історикокультурним та іншими видами туризму. Часто стейкхолдери мають ідеї, нове бачення щодо вирішення проблем та, головне, бажання це робити.

На нашу думку, Україні потрібен позитивний туристичний імідж, щоб на державному та світовому рівні показати себе внутрішнім та зовнішнім туристам як гостинну, відкриту та безпечну країну з хорошим рівнем обслуговування. Для вирішення цього питання необхідна покрокова стратегія покращення туристичного іміджу України, адже часто її сприймають з негативним туристичним іміджем як країну з невисоким туристичним обслуговуванням та небезпечну для відпочинку державу з огляду на збройну агресію РФ тощо. Засоби туристичного іміджу спрямовані на формування позитивного сприйняття держави цільовою аудиторією туристів.

Створення позитивного туристичного іміджу можна визначити як технологію завоювання цільового туристичного ринку, забезпечення лояльності туристів до країни, забезпечення процесу просування туристичних продуктів на внутрішньому та міжнародному туристичних ринках.

Процес створення туристичного іміджу складається з таких етапів:

аналіз цільової аудиторії (туристів, тобто споживачів туристичних послуг);

планування (формулювання сутності туристичного іміджу, розробка

стратегії управління туристичним іміджем);

формування туристичного іміджу (створення системи візуальної і вербальної ідентифікації, розробка іміджу);

просування туристичного іміджу (використання інтегрованих маркетингових комунікацій для створення взаємовигідних відносин між споживачами та надавачами туристичних послуг);

моніторинг туристичного іміджу та оцінка його ефективності.

Значення туристичного іміджу особливо зростає, коли за його допомогою не намагаються маніпулювати свідомістю туристів, а орієнтують та сприяють встановленню між всіма суб'єктами формування туристичного потенціалу України партнерських та прозорих відносин. Це, у свою чергу, сприяє формуванню туристичного потенціалу як чинника консолідації українського суспільства. Вважаємо, що Україна з усім комплексом унікальних туристичних ресурсів має можливості стати одним з найбільш туристично атрактивних пунктів на картах та у списках подорожуючих з усього світу. Окрім того, на нашу думку, одним із напрямів успішного формування туристичного потенціалу та розвитку туристичної галузі є консолідаційні процеси, які дозволяють формувати та розвивати стійкі взаємовідносини і зв'язки між органами державного управління, органами місцевого самоврядування, суб'єктами формування туристичного потенціалу, суб'єктами туристичних послуг та суспільством загалом для досягнення синергетичної взаємодії. Також ми погоджуємось з точкою зору М. Босовської про те, що потрібно пам'ятати про консолідацію зусиль із усіма зацікавленими сторонами, спрямованими на досягнення конкурентних переваг.

Таким чином, органам державного управління, органам місцевого самоврядування, суб'єктам формування туристичного потенціалу України та суб'єктам туристичних послуг слід більшу увагу звернути на такі пріоритетні напрями розвитку туристичного потенціалу України, як сільський, гастрономічний та історико-культурний туризм. Оскільки туристична

діяльність є найбільш прогресивною сферою світового господарства та однією з найголовніших складових частин прибутку в деяких країнах, що безпосередньо впливає на стан їх економік, то можна констатувати, що для державного управління особливий інтерес повинен представляти розвиток туристичного потенціалу України як чинника консолідації суспільства.

3. 2. Напрями розвитку туристичної сфери

У сучасних умовах пандемії COVID-19, яка водночас стала і викликом і можливістю для розвитку внутрішнього туризму України потрібно проаналізувати та надати рекомендації щодо удосконалення державного управління формуванням туристичного потенціалу України як чинника консолідації суспільства.

Так, державне управління туристичною галуззю, зокрема природними та історико-культурними туристичними ресурсами, можна удосконалити шляхом встановлення допустимих норм максимального туристичного навантаження в умовах пандемії COVID-19, визначивши максимальну пропускну здатність відповідних категорій природних та історикокультурних туристичних об'єктів приймати певну кількість туристів зі встановленням карантинних норм та дистанцій між туристами та обслуговуючим персоналом відповідних природних та історико-культурних пам'яток.

Потрібно акцентувати, що в сучасному глобалізованому світі важливим трендом є збереження туристичних ресурсів, які акумулюють потужний туристичний потенціал держави.

Окрім того, у цьому напрямку варто зазначити, що на сучасному етапі державотворення туристична галузь є сектором економіки, який найбільше потребує підтримки з боку державного управління в умовах пандемії. У цьому

контексті А. Кравченко і В. Бойко акцентують увагу на цифровізації туристичної галузі в період пост-COVID-19 та констатують, що для України стало б актуальним розроблення стратегії цифрової 147 трансформації процесів у ланцюжку надання туристичних послуг та відповідного бронювання. Одним із напрямів майбутнього розвитку галузі є застосування новітніх інформаційних технологій, які забезпечать тісну інтеграцію і зв'язок споживача та надавача послуги при її реалізації, покращення якості та швидкості отримання послуг, можливість враховувати потреби кожного індивідуального клієнта та ефективний зворотній зв'язок. З точки зору науковців, туризм потребує нових підходів до організації та управління, особливо з використанням сучасних цифрових технологій, адже впровадження сучасних інформаційних цифрових технологій вбачається як один із основних шляхів із виходу туристичної галузі з кризи. Цифрова трансформація туристичної галузі буде важливими фактором її зростання через необхідність надання інформації споживачам і маркетинг.

Щодо інфраструктурних, або соціально-економічних, туристичних ресурсів, то в цьому напрямі наші рекомендації стосуватимуться визначення транспортного забезпечення пропонованих нами нових консолідаційних маршрутів, а саме шляхом надання Державному агентству автомобільних доріг (УкрАвтодору) та АТ «Укрзалізниці» інформації про нові консолідаційні маршрути до найважливіших природних та історикокультурних пам'яток.

Також для консолідаційних маршрутів можна використовувати річкові перевезення, наприклад, головною водною артерією України – р. Дніпро – для сполучення міст України, які знаходяться поблизу р. Дніпро. Консолідаційний маршрут розуміється нами як вид туристичного маршруту, при якому подорожі та екскурсії полягають у пізнанні атрактивних природних та ту історико-культурних туристичних ресурсів території держави, національної культури, національної ідентичності та національної свідомості громадян різних областей та районів України з метою формування та зміцнення консолідаційних (об'єднуючих) засад належності до єдиного суспільства.

Окрім того, потрібно прозондувати ситуацію щодо транспортної доступності до атрактивних туристичних об'єктів, які становлять інтерес для консолідаційного туризму та нанесення на мапу основних показників дорожнього сполучення з ними, стан доріг тощо.

Щодо удосконалення державного управління формуванням туристичного потенціалу України у напрямі реформування іншої складової частини туристичного потенціалу, а саме туристичних продуктів, то пропонуємо після створення нових консолідаційних маршрутів, які поки що є «потенційними, латентними (прихованими, «нерозкритими») туристичними продуктами» удосконалювати державне управління туристичною галуззю за допомогою проведення широкої інформаційної кампанії щодо популяризації туристичних продуктів новостворених консолідаційних маршрутів напередодні відзначення 30-ої річниці незалежності України та у зв'язку з проголошенням 2021 року роком міського туризму в Україні. Варто зазначити, що саме перед днем незалежності України проводяться різноманітні заходи з консолідаційною метою, наприклад, 4 серпня 2020 р. Одесу, Миколаїв, Херсон об'єднали єдиним туристичним маршрутом, одна з провідних телерадіокомпаній світу CNN 4 серпня 2018 р. зробила рейтинг найкращих 11 туристичних міст України. Щодо удосконалення державного управління за рівнями управління, то, на наше переконання, потрібно на місцевому рівні формування туристичного потенціалу (сільські, селищні, міські ради) додати до функцій місцевих органів державної влади в туристичній галузі функцію надання інформації про транспортний доступ до атрактивних туристичних об'єктів консолідаційних туристичних маршрутів.

Щодо удосконалення державного управління формуванням туристичного потенціалу та туристичної галузі на державному рівні, то вважаємо, що корисною стала б пропозиція на державному рівні прийняти «покрокову» Державну програму розвитку туризму України, якої досі немає.

Потім на її основі необхідно було розробити та прийняти

загальнодержавну Стратегію управління туризму та курортів на період до 2026 року і вже на основі двох загальнодержавних документів варто було кожній області розробити Програму розвитку туризму на певний період.

Такий дисонанс, коли обласні програми було прийнято, не маючи «фундаментом» діючу Державну цільову програму розвитку галузі туризму України з чітко визначеною єдиною, «консолідаційною» метою щодо формування та удосконалення туристичного потенціалу України, негативно впливає на туристичну галузь загалом та на прийняття обласних документів без своєрідного «верховного начала», що є одним із найважливіших документів у національному масштабі для туристичної галузі України.

Оскільки значну роль відіграє у державному управлінні формуванням туристичного потенціалу узгодження документів «нижчого рівня» за ієрархією з документами «вищого рівня», а також удосконалення та синхронізація вказаних документів різних рівнів управління. Тому, з нашої точки зору, на сучасному етапі першочерговою пропозицією державного управління туристичною галуззю є термінове прийняття Державної програми розвитку туризму України з врахуванням сучасних реалій пандемії COVID-19 та з лімітуючими впливами пандемії на туризм, для якого першочерговою необхідністю є безпека туристів, спроможність вільного та безпечного пересування з туристичною метою в межах власної країни, отримання безпечних послуг харчування, перевезення, проживання та інших додаткових туристично-екскурсійних послуг.

На нашу думку, Державна цільова програма розвитку галузі туризму України повинна мати в основі формування та розвиток туристичного потенціалу України як одного з чинників консолідації українського суспільства.

Варто зазначити, що наразі Державним агенством розвитку туризму створено тільки проєкт Концепції Державної цільової програми розвитку галузі туризму «Мандруй Україною» до 2026 року.

Щодо удосконалення державного управління формуванням туристичного

потенціалу України за суб'єктами формування туристичного потенціалу, то, на нашу думку, можна удосконалити напрями діяльності Державного агентства розвитку туризму України (ДАРТ) щодо розвитку внутрішнього туризму шляхом пріоритизації нового консолідаційного виду туризму з метою консолідації українського суспільства напередодні відзначення 30-ої річниці незалежності України та у зв'язку з проголошенням 2021 року роком міського туризму.

З метою формування туристичного потенціалу України як чинника консолідації суспільства нами запропоновано Державному агенству розвитку туризму провести Всеукраїнський конкурс туристичних консолідаційних проєктів серед ліцензованих туроператорів України під назвою «Консолідаційний маршрут ...(назва області)». Конкурсні туристичні маршрути повинні бути сформовані за єдиними вимогами щодо безпеки туристів під час туристичних маршрутів та їх страхування, хронометражу туристичного маршруту, кількості туристів, цінової політики, вимог до туристичних об'єктів консолідаційної тематики. Зокрема, на нашу думку, у консолідаційних маршрутах варто актуалізувати так звані «національні ціннісні орієнтири» для формування та розвитку туристичного потенціалу України як чинника консолідації українського суспільства.

Таким чином, ДАРТ матиме додаткові можливості сприяти розвитку внутрішнього туризму в Україні та підтримати туристичну галузь в умовах пандемії COVID-19 та інших сучасних викликів (глобалізація, збройна агресія РФ, диджиталізація туристичної діяльності тощо).

У концепції державного управління формуванням туристичного потенціалу України як чинника консолідації суспільства нами детальніше охарактеризовано проведення такого конкурсу, який сприятиме запровадженню нового виду консолідаційного туризму в Україні, створенню нових консолідаційних маршрутів територією України, співпраці між суб'єктами формування туристичного потенціалу, суб'єктами туристичних послуг,

органами державного управління, органами місцевого самоврядування та суспільством загалом, що в кінцевому підсумку надасть можливість через формування та реалізацію туристичного потенціалу України сприяти консолідації українського суспільства. Для державного управління формуванням туристичного потенціалу України як чинника консолідації українського суспільства потрібно запропонувати та охарактеризувати рівні сформованості туристичного потенціалу.

Зокрема, вважаємо, що варто визначити такі рівні сформованості туристичного потенціалу:

1) вихідний, або початковий, рівень формування туристичного потенціалу – на низькому рівні знаходиться реалізація наявного туристичного потенціалу; не використовується «резервний», латентний (прихований) туристичний потенціал; є досить малою кількість природних та історико-культурних туристичних ресурсів і кількість найбільш розвинутих видів туризму на певній території; негайного удосконалення потребують інфраструктурні, або соціально-економічні, туристичні ресурси; не повною мірою надаються якісні туристичні послуги;

2) базовий рівень формування та розвитку туристичного потенціалу – недостатньо використовується наявний туристичний потенціал, з'являються пошуки шляхів реалізації латентного (прихованого) туристичного потенціалу; невелика кількість природних та історико-культурних туристичних ресурсів, достатня кількість видів туризму на певній території; часткового вдосконалення потребують інфраструктурні (соціально-економічні) туристичні ресурси; не повною мірою надаються якісні туристичні послуги;

3) проміжний рівень – на високому рівні використовується наявний туристичний потенціал і на достатньому рівні відбувається процес розкриття латентного туристичного потенціалу; є значною кількість природних та історико-культурних туристичних ресурсів, велика кількість видів туризму на певній території; вдосконалюються інфраструктурні (соціально-економічні)

туристичні ресурси (будівництво доріг, створення зупинок тощо); якісні туристичні послуги надаються керовано та контролювано;

4) продуктивний рівень – продуктивний розвиток існуючого, туристичного потенціалу, процес розкриття латентного туристичного потенціалу відбувається на високому рівні керовано та контролювано; велика кількість природних та історико-культурних туристичних ресурсів, велика кількість видів туризму; постійне вдосконалення інфраструктурних (соціально-економічних) туристичних ресурсів (покращення стану існуючих доріг, створення зупинок тощо); надання якісних туристичних послуг.

Для визначення вказаних рівнів сформованості туристичного потенціалу ми переконані у визначенні основних стратегічних та оперативних цілей, дані наведено на рисунку 3. 2. 1.

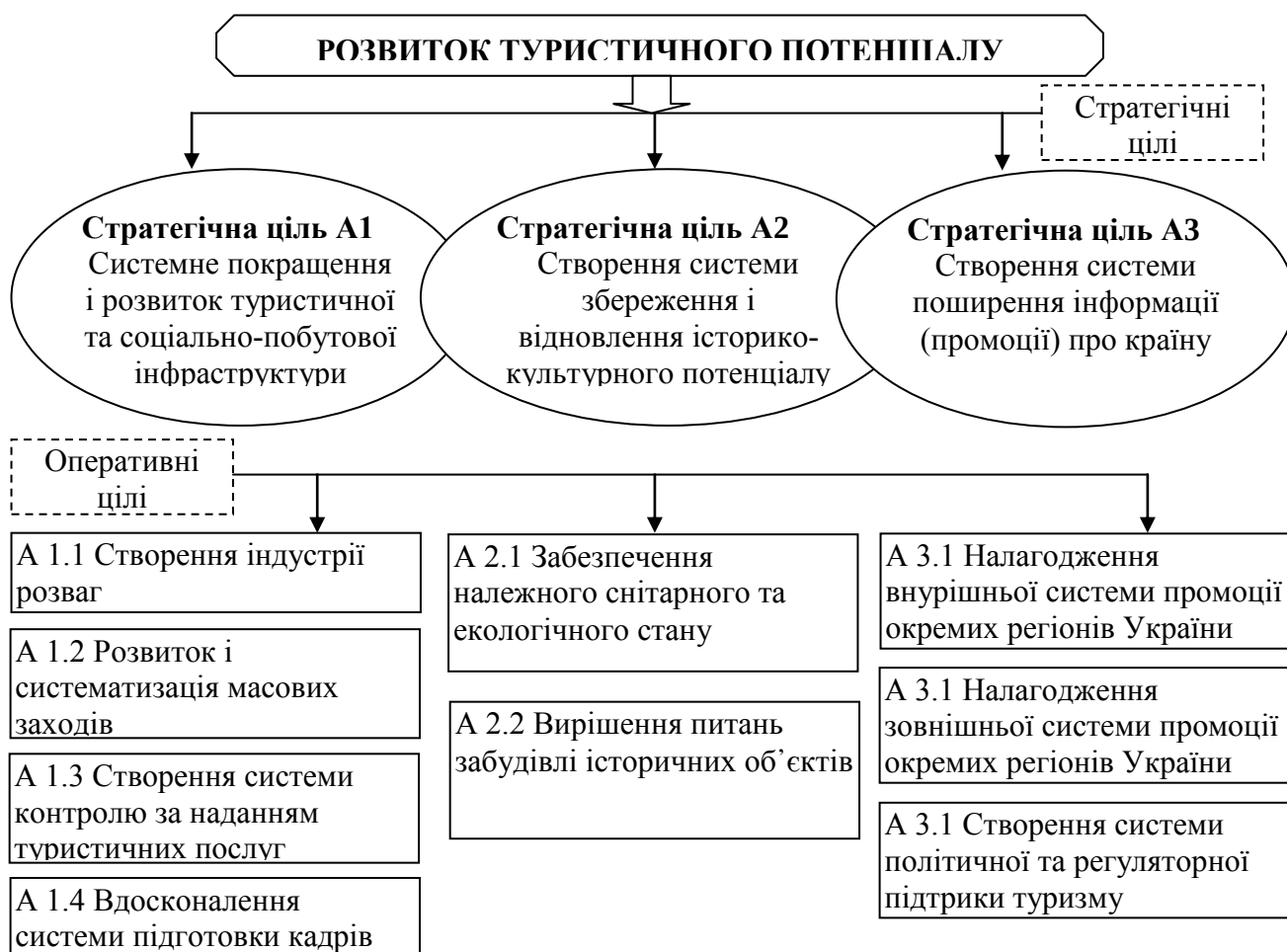

Рис. 3. 2. 1. Стратегічні та оперативні цілі розвитку туристичного потенціалу України

Як свідчать дані, наведені на рисунку 3. 2. 1, розвиток туризму може мати й зворотний бік. Серед різноманітних видів діяльності з економічного розвитку ця діяльність є найбільш ризиковою. Хоча туризм створює багато сприятливих можливостей для працевлаштування, більшість з таких робочих місць не вимагають високої кваліфікації, не забезпечують високої заробітної плати і фактично не залишають місця для професійного зростання. Крім того громади, в економіці яких туризм займає вагоме місце, мусять шукати компроміс між потребами постійних мешканців і сезонних відвідувачів.

Тому комплексна перспектива розвитку туристичної дестинації має спрямовуватись на оптимізацію використання існуючих, відновлення втрачених та створення нових об'єктів туристичної інфраструктури, збільшення кількості зайнятих в цій сфері, створення системи кооперування асигнувань з бюджетів усіх рівнів та залучення інвестицій.

ВИСНОВКИ

В останні десятиліття сфера туризму і рекреації перетворилась в одну з найбільш прибуткових та розвинутих галузей світового господарства. Вона виконує важливу роль у соціально-економічному розвитку багатьох країн та їх окремих регіонів, забезпечуючи створення додаткових робочих місць та підвищення якості життя місцевого населення.

Рекреаційні ресурси – основа формування рекреаційно-ресурсного потенціалу. Теоретичні аспекти поняття «рекреаційний потенціал» висвітлені в роботах М. С. Мироненко, І. Т. Твердохлебова, Я. К. Трушиньша, В. М. Шумського, М. С. Нудельмана, О. І. Шаблія, та інших авторів. При цьому в одних випадках дане поняття розглядається як сукупність усіх передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території, в інших – як максимальна продуктивна спроможність рекреаційних ресурсів, котра виражається кількістю рекреаційного ефекту, який можна отримати, або їх пропускнуою спроможністю, тобто спроможність рекреаційних ресурсів до відновлення і витримування певних рекреаційних навантажень із урахуванням екологічних критеріїв.

Слід зазначити, що визначення туристських ресурсів і ресурсів відпочинку не відрізняються від визначення рекреаційних ресурсів, хоча поняття туризму і відпочинку досить чітко розгалужені. Таким чином, можна визначити, що ресурси відпочинку, згідно з такими викладками, – це частина рекреаційних ресурсів, яка розміщується територіально поблизу населених пунктів чи в їх межах і покликана задовольняти потреби населення в короткочасній рекреації – відпочинку. Ресурси туризму мають ширшу просторову орієнтацію.

Питанням методології оцінювання туристичного потенціалу присвячували свої праці такі провідні науковці, як І. Бережна, З. Герасимчук, І.

Зелінський, В. Мацала, В. Мацола, Г. Михайліченко, М. Нудельман, В. Руденко, Л. Черчик, Ю. Шабардіна.

Дослідження туристичного потенціалу туристичної галузі країни та її регіонів полягає у визначенні ефективності використання ресурсів, визначенні потенційної спроможності конкурувати на ринку, виставляючи всі свої пропозиції на ринок, а також у визначенні попиту на ці пропозиції. Навіть за наявності чудових природно-кліматичних, культурноісторичних ресурсів можна мати низький рівень попиту, а це означає, що стратегія чітко не визначена, туристична галузь не є пріоритетною галуззю регіону.

У 2019 році загальна площа земельних ресурсів в Україні складала 60354,9 тис. га. Важливим є те, що із загальної площі у 2019 р. ліси та лісовкриті площі займали 17,7 %, що становить 10686,8 тис. га, а це свідчити про високий рівень застосування даного ресурсу у формування як туристичного потенціалу України так і можливість розвитку різних видів туризму.

До головних рік України як до одного із основних туристичних ресурсів належать:

Дніпро (загальна довжина 2201 км, у межах України 981 км; середній річний стік 53,5 км³),

Дністер (загальна довжина 1362 км, у межах України 705 км; стік 8,7 км³),

Південний Буг (довжина 806 км; стік 3,4 км³),

Сіверський Донець (загальна довжина 1053 км, у межах України 672 км; стік 5 км³).

Дунай протікає по території України на ділянці 174 км; середній річний стік 123 км³ - переважно транзитний.

Всього на території України понад 70 тис. річок, але тільки 117 з них мають довжину понад 100 км. Влітку річки стають маловодними, чимало з них міліють і навіть пересихають. Для затримання талих снігових вод і регулювання стоку на більшості рік створено водосховища (загальна кількість - 1057; здатні вмістити 55 км³ води).

У 2019 р. порівняно із 2017 р. кількість суб'єктів туристичної діяльності (юридичних осіб) в Україні збільшилася на 124 од. або на 7,11 %. Таке збільшення є позитивним і свідчить про розвиток туристичної сфери в Україні незважаючи на внутрішні та зовнішні як економічні так і політичні проблеми.

У 2019 р. порівняно із 2017 р. кількість наявних засобів розміщення збільшилася на 463 од., що складає 10,88 %, виявлене збільшення свідчить про розвиток готельного господарства України та є позитивним. Але, разом із позитивними змінами є і негативні, так незважаючи на збільшення кількості засобів колективного розміщення кількість місць у них зменшилася у 2019 р. порівняно із 2017 р. на 75,6 тис од. або 24,4 %, що є негативним. Разом з тим, нами виявлено, що кількість осіб, які перебували у колективних засобах розміщення протягом досліджуваного періоду збільшилася на 461,4 тис. осіб, що складає 7,05 %. Також за даними таблиці 2. 2. 3, нами було виявлено збільшення у 2019 р. порівняно із 2017 р. кількості іноземців, що перебували у колективних засобах розміщення на 6,27 % або 54,2 тис. осіб. Виявлені зміни можуть свідчити про те, що колективні засоби розміщення протягом досліджуваного періоду були завантажені не повністю.

Розглядаючи зміну кількості засобів розміщення у період із 2012 р. порівняно із 2019 р. ми можемо стверджувати про зменшення даного показника на 19,77 %, що є негативним. Відповідно до зменшення кількості засобів розміщення нами виявлено і зменшення кількості місць у колективних засобах розміщення у період із 2012 р. по 2019 р. на 267,3 тис. од.

У 2020 р. нами було визначено, що серед виявленої кількості туристів внутрішні туристи складали 17138 осіб, виїзні туристи (громадяни України, які виїжджали за кордон) – 38984 осіб, в'їзні туристи – 252 особи.

У 2020 році у поганому стані знаходилося 48 % автомобільних доріг і 5 % доріг у вкрай поганому стані.

Протягом 2017 – 2018 рр. кількість туристів-громадян України,

обслугованих суб'єктами туристичної діяльності (юридичними особами) збільшилась на 2 870 825 осіб, що становить 2,2 рази, а протягом 2018 – 2019 рр. – на 1 351 567 осіб (34,8 %). Разом з тим нами виявлено збільшення у 2019 р. порівняно із 2017 р. кількості туристів-громадян України, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності (фізичними особами-підприємцями) на 407 611 осіб (у 2 рази), а у 2019 р. порівняно із 2018 р. – на 212 188 осіб, що складає 35,6 %.

У нинішній час для вирішення проблем відродження і збереження об'єктів історико-культурної спадщини потрібно виконати низку завдань:

розробити збалансовану довготривалу регіональну програму– розвитку пам'яткоохоронної сфери;

створити чіткі законодавчі гарантії щодо забезпечення прозорих– умов здійснення передачі в оренду, концесію чи приватну власність об'єктів історико-культурної спадщини з метою залучення стратегічних інвесторів, здатних забезпечити належний рівень охорони та збереження історичних пам'яток і перетворення їх в об'єкти туристичної інфраструктури;

потрібно створити ефективну систему контролю за належним– рівнем збереження інвесторами історичних пам'яток зі встановленням більш жорсткої адміністративної і навіть кримінальної відповідальності в разі пошкодження, руйнування історичних пам'яток чи використання їх не за призначенням. Варто акцентувати, що в сучасному світі важливе значення туристично розвинені держави надають створенню позитивного туристичного іміджу як маркетинговому інструменту завдяки популяризації саме історикокультурних туристичних ресурсів.

ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алмашій Я. І. Особливості туристичної діяльності в закарпатській області / Я. І. Алмашій // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія. Економіка. Випуск 2 (34). – 2011. – С. 35-41
2. Атаманюк Я. Д. Соціально-економічні чинники формування рекреаційного потенціалу Івано-Франківської області / Я.Д. Атаманюк // Туризм як фактор розвитку регіону. Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – Вінниця, 2011. – С. 30-32.
3. Атаманюк Я.Д. Оцінка і освітнє забезпечення раціонального використання природних ресурсів у сільському туризмі / Я.Д. Атаманюк, П.А. Горішевський, Ю.В.Зінько // Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи: Зб. наук. праць. – К.: Тонар, 2007. – С. 145-149.
4. Бабаєва О. В., Вольфсон-Гаршина Н. В. Організація дозвілля: конспект лекцій для студентів спеціальностей 242 «Туризм», 241 «Готельно-ресторанна справа», 181 «Харчові технології» / О. В. Бабаєва, Н. В. Вольфсон-Гаршина. – Харків : ХТЕІ КНТЕУ, 2018. – 62 с.
5. Бакай Н., Калущка Л. Конкурентоспроможність туристично-рекреаційної галузі західного регіону, значення транспортних послуг. URL: <https://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2008/08bnmztp.pdf> (дата звернення: 03.04.2021).
6. Балашова Р.І. Розвиток туристичного підприємства: теорія та практика: монографія / Р.І. Балашова; Донецький інститут туристичного бізнесу. – Донецьк: видавництво «Вебер», 2009. – 343 с.
7. Бейдик О. О. Рекреаційні ресурси України : навч. посіб. Київ : Альтерпрес, 2009. – 400 с.
8. Бочелюк В. Й., Бочелюк В. В. Дозвіллезнавство : навч. посіб. – К. : Центр навч. л-ри, 2012. – 208 с.

9. Брич В. Я. Організація туризму: підручник / В. Я. Брич. – Тернопіль: ТНЕУ, 2017. – 448 с.
10. Ведмідь Н. Г. Організація дозвілля туристів : навч. носіб. – К. : КНТЕУ, 2015. – 85 с.
11. Гаврилів Б. Пам'ятки історії та культури Івано-Франківщини / Б. Гаврилів, М. Гаврилів // Лілея – НВ. – Івано-Франківськ, 2011 – 125 с.
12. Гаврилюк А. М. Програмно-цільовий підхід до реалізації державної регіональної політики в сфері туризму в Україні : соціогуманітарний аспект / А. М. Гаврилюк // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Державне управління. – 2019. – Том 30 (69). – № 3. – С. 37 – 41.
13. Галасюк С.С. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності : Навчальний посібник / С. С. Галасюк, С. Г. Нездоймінов. – К.: ЦУЛ, 2013. – 178 с.
14. Галаченко О. О. Розвиток сфери санаторно-курортних послуг : регіональний аспект : монографія. Львів: Вид-во ПП «Арал», 2017. – 360 с.
15. Герасименко В. Г. Державне регулювання сфери туризму України в контексті процесів євроінтеграції / За заг. ред. В. Г. Герасименка, О. Л. Михайлюк. – К.: ФОП Гуляєва В. М., 2019. – 332 с.
16. Господарський кодекс України: Офіційний документ. – К.: Кондор, 2003. – 208 с.
17. Державне регулювання сфери туризму України в контексті процесів євроінтеграції / за заг. ред. В. Г. Герасименко, О. Л. Михайлюк. – Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2019. – 332 с.
18. Децентралізація влади в Україні : оцінювання результатів формування та розвитку самодостатніх громад : монографія / за заг. та наук. ред. С. М. Серьогіна, І. А. Чикаренко. – Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2019. – 292 с.
19. Домбровська С. М. Державне регулювання туристичної галузі України : монографія / С. М. Домбровська, О. М. Білотіл, А. Л. ПомазаПономаренко. – Харків : НУЦЗУ, 2016. – 196 с.

20. ДСТУ 4268:2003. Державний стандарт України. Послуги туристичні. Засоби розміщування. Загальні вимоги [Чинний від 2004-01-07]. К.: Держспоживстандарт України, 2004. 14 с.

21. ДСТУ 4269:2003. Державний стандарт України. Послуги туристичні. Класифікація готелів [Чинний від 2004-01-09]. К.: Держспоживстандарт України, 2004. 13 с.

22. ДСТУ 4527:2006. Державний стандарт України. Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення [Чинний від 2006-01-10]. К.: Держспоживстандарт України, 2006. 28 с.

23. Дутчак С. В. Управління регіональним розвитком туризму : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. В. Дутчак. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 128 с.

24. Жаліло Я. А. Щодо розвитку туризму в Україні в умовах підвищених епідемічних ризиків : аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень / Я. А. Жаліло, С. В. Ковалівська, А. О. Филипенко, В. В. Химинець, А. А. Головка. – Київ, 2019. – 29 с.

25. Заповідні території Карпатських гір. URL: <http://carpathians.org.ua/> (дата звернення: 03.04.2021)

26. Заячківська Г. Засоби маркетингових комунікацій у формуванні іміджу України на світовому туристичному ринку / Г. Заячківська // Журнал європейської економіки. – 2011. – Том 10. – № 2. – С. 171 – 177.

27. Івашина Л. П. Механізми державного регулювання розвитку сільського зеленого туризму : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. 183 : 25.00.02 / Л. П. Івашина ; Нац. ун-т цивіл. захисту України. – Харків, 2018. – 20 с.

28. Кирилов Ю. Є., Грановська В. Г., Алещенко Л. О. Економічний механізм формування конкурентних переваг суб'єктів туристичної галузі. Економіка АПК. 2020. – №5. – С. 45-55.

29. Кифяк В. Ф. Організація туризму: Навчальний посібник / В. Ф.

Ки́фяк. – Чернівці: Книги-XXI, 2011. – 344 с.

30. Коваль П.Ф. В'їзний туризм : Навчальний посібник / П.Ф.Коваль, Н.О.Алешугіна, Г.П.Андрєєва, О.О.Зеленська, Т.В.Григор'єва, О.Г.Пархоменко, В.Б.Дудко, М.О.Михайловський, С.І.Бондар. – Ніжин: Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. – 304 с.

31. Ковешніков В. С. Питання класифікації в сфері туризму / В. С. Ковешніков, О. С. Ліфіренко, Н. М. Стукальська // Економіка та регіони. – 2016. – №6. – С. 29 – 32.

32. Конституція України. – К.: Українська правнича фундація, 1996. – 106 с.

33. Лужанська Т. Ю. Сільський туризм: історія, сьогодення та перспективи: навч. посіб. / Т. Ю. Лужанська, С. С. Махлинець, Л. І. Тебляшкіна. – К.: Кондор, 2008. – 385 с.

34. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг URL: http://tourlib.net/books_ukr/lubiceva_rtp.htm (дата звернення: 03.04.2021)

35. Мальська М. П. Організація туристичного обслуговування : Підручник / М. П. Мальська, В. В. Худо, Ю. С. Занько. – К : Знання, 2011. – 275с.

36. Мальська М. Світовий досвід розвитку туризму / М. Мальська, Н. Паньків, А. Ховалко. – Київ : Вид-во «Центр навчальної літератури», 2017 – 244 с.

37. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України : підручник. Київ : Вид-во «Знання», 2015. – 511 с.

38. Мезенцев К. В. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку : навч. посіб. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – 82 с.

39. Мельниченко О. А., Шведун В. О. Особливості розвитку індустрії туризму в Україні : монографія. Харків : Вид-во НУЦЗУ, 2017. – 153 с.

40. Михайліченко Г.І. Організація туристичних подорожей :

навчальний посібник / Г. І. Михайліченко, А. Ю. Єременко. – К. : КНТЕУ, 2011. – 392 с.

41. Мікловда В. П., Кубіній Н. Ю., Завадяк Р. І., Сокол І. І., Максимець І. І., Кубіній В. В. Стратегічне управління ефективністю підприємств у корпоративному секторі регіону: проблеми та шляхи вдосконалення: Монографія. – Ужгород: Ліра, 2010. – 196 с.

42. Носа Б. М. Історія розвитку туризму на закарпатті (кін. XIX – поч. XXI ст.): короткий історіографічний огляд. / Б. М. Носа Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2017, вип. 47 – С. 248-252.

43. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристськокраєзнавчих подорожей: навчальний посібник для студ. ВНЗ / Б. П. Пангелов. – К : Академвидав, 2010. – 248 с.

44. Пеняк П. С. Археологічні старожитності у Зведенні пам'яток історії і культури Івано-Франківської області / П. С. Пеняк // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2006. – Вип. 10. – С. 272–276.

45. Погасій С.О. Про роль транспорту у розвитку туризму в Україні / С.О. Погасій, І.А. Шабала // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». – 2018. – № 2(2). – С. 39-44.

46. Податковий кодекс України: Офіційний документ від 24.04.2012 р. № 2755/94–17. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2021)

47. Про автомобільний транспорт: Закон України від 23.02.2006 р. № 3492-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2021).

48. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017- %D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text) (дата звернення: 03.04.2021).

49. Про транспорт: Закон України від 10.11.94 р. № 233/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2021).

50. Про туризм: Закон України від 18.11.2003 р. № 1282–IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2021).
51. Просторова організація туристично-рекреаційної сфери регіону : монографія / за заг. ред. В. В. Папп. – Мукачево : Редакційно-видавничий центр МДУ, 2016. – 268 с.
52. Публічне управління в умовах інституційних змін : кол. монографія / за наук. ред. Р. В. Войтович, П. В. Ворони. – Київ, 2018. – 475 с.
53. Радченко Е. Є. Теоретичні основи формування та розвитку туристичного потенціалу регіону / Е. Є. Радченко // Ефективна економіка. – 2018. – №8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=6809> (дата звернення: 03.04.2021).
54. Роїк О. Р. Розвиток туристичної сфери України в умовах підвищених економічних ризиків / О. Р. Роїк, М. В. Лущик // Економіка та суспільство. – 2020. – Вип. 22.
55. Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження: навч. посіб. / М. Й. Рутинський. – К.: ЦУЛ, 2007. – 432 с.
56. Світлична В. Ю. Туристична сфера : пошук шляхів подолання кризи в умовах глобальних карантинних обмежень / В. Ю. Світлична // Комінальне господарство міст. – 2020. – Том 5. – Вип. 158. – С. 24 – 31.
57. Сисоєва С. І. Механізми державного регулювання ринку туристичних послуг України : монографія / С. І. Сисоєва. – Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2017. – 191 с.
58. Скубій І. В. Туристичний потенціал місць історичної пам'яті в Україні / І. В. Скубій // Вісн. Харків. нац. техн. ун-ту сіл. госп-ва ім. П. Василенка. – 2017. – Вип. 188. – С. 162 – 169.
59. Смирнов І.Г. Логістика туризму : Навчальний посібник / І. Г. Смирнов. – К.: Знання, 2009. – 444с.
60. Сологуб Ю.І., Ващенко А.О Туристично-рекреаційний потенціал

гірських територій Івано-Франківської області URL:
<http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10/38.pdf> (дата звернення:
 03.04.2021)

61. Стафійчук В. І. Рекреалогія : навч. посіб. Київ : Альтерпрес, 2018. – 264 с.

62. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т.І. Ткаченко. – 2-ге вид., випр. та доповн. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 463 с.

63. Туристичний путівник Закарпаття URL:
<http://www.transcarpathiatour.com.ua/> (дата звернення: 03.04.2021)

64. Туристично-екскурсійні ресурси закарпатської області URL:
<http://referat-ok.com.ua/regionalna-ekonomika-rps/turistichno-ekskursiini-resursi-zakarpatskoji-oblasti-1> (дата звернення: 03.04.2021).

65. Умови та чинники розвитку міжнародного туризму. URL:
<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=499> (дата звернення: 03.04.2021).

66. Федака П. Збереження та використання історико-культурної та архітектурної спадщини на Закарпатті / П. Федака // РІО. – 2006. – 24 листопада. – С. 5.

67. Фінансова стратегія в управлінні підприємствами: монографія / А.Г. Семенов, О.О. Єропутова, Т.В. Перекрест, А.В. Линенко. – Запоріжжя: КПУ, 2008. – 188 с.

68. Фрей Л. Основні напрямки удосконалення транспортних послуг для туризму / Л. Фрей // Збірник наукових праць ЧДТУ. – 2014. – Вип. 36. – С. 135-139.

69. Фуртій В. Розвиток туризму у посткомуністичних країнах (Польща, Словаччина, Угорщина) : досвід організації для України / В. Фуртій // Східноєвропейський історичний вісник. – 2016. – Вип. 1. – С. 92 – 99.

70. Холодова О. О. Організація молодіжного дозвілля в туризмі / О. О.Холодова, Т. А.Дзюба // Географія та туризм. – 2014. – Вип. 31. – С. 44-55.

URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2014_31_7 (дата звернення: 03.04.2021).

71. Черчик Л. М. Ринкові трансформації у рекреаційному природокористування : автореф. дис...док. екон. наук : 08.00.06 / Л. М. Черчик; НАН України. Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – Одеса, 2007. – 20 с.

72. Чумаков К. І. Потенціал туристичної галузі України : формування та розвиток : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / К. І. Чумаков ; Донбас. держ. машинобуд. акад. – Краматорськ, 2016. – 20 с.

73. Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму: підручник / Ф. Ф. Шандор, М. П. Кляп. – К.: Знання, 2013. – 334 с.

74. Шевченко Г. М. Організаційно-економічний механізм формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території : дис... канд. екон. наук : 08.00.06 / Г. М. Шевченко ; Сумський держ. ун-т. – Суми, 2008. – 216 с.

75. Шелеметьєва Т. В. Підвищення рівня транспортних послуг як основа ефективного розвитку туризму України. URL: [http://www.venue-journal.org/download/2016/2\(31\)/pdf/39-Shelemetieva.pdf](http://www.venue-journal.org/download/2016/2(31)/pdf/39-Shelemetieva.pdf) (дата звернення: 03.04.2021).

76. Школа І. М. Розвиток туристичного бізнесу регіону: монографія / за ред. доктора економічних наук, професора Школи І. М. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 292 с.

77. Яцук Н. В. Державне регулювання рекреаційної сфери України : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Н. В. Яцук ; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.